

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST

ODSJEK ZA ZAPADNU SLAVISTIKU

KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

**KOMPARATIVNO ČITANJE BOLESŁAWA PRUSA I KSAVERA
ŠANDORA GJALSKOG**

(DIPLOMSKI RAD)

Studentica: Sara Livljanić

Mentorica: dr. sc. Cvijeta Pavlović, redovita profesorica

Komentorica: dr. sc. Đurđica Čilić Škeljo, doc.

Zagreb, veljača 2018.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POVIJESNI KONTEKST	3
2. 1. EUROPA	3
2. 2. POLJSKA	4
2. 3. HRVATSKA	7
2. 4. UTJECAJ POLJSKOG PITANJA NA HRVATE	9
3. KNJIŽEVNO-UMJETNIČKI KONTEKST	11
3. 1. REALIZAM	11
3. 2. HRVATSKI REALIZAM	12
3. 3. POLJSKI POZITIVIZAM	13
4. 1. KSAVER ŠANDOR GJALSKI	15
4. 2. <i>POD STARIM KROVOVIMA</i>	16
5. 1. BOLESŁAW PRUS	18
5. 2. <i>LUTKA</i>	19
6. KOMPARATISTIČNO ČITANJE ROMANA <i>LUTKA</i> I ZBIRKE NOVELA <i>POD STARIM KROVOVIMA</i>	21
6. 1. BREZOVICA I VARŠAVA	21
6. 2. IGNACY RZECKI I KORNEL BATORIĆ – ROMANTIČNI JUNACI	24
6. 3. PROPAST PLEMSTVA	28
6. 3. 1 PRIKAZ PROPASTI POLJSKOG PLEMSTVA U ROMANU <i>LUTKA</i>	28
6. 3. 2. PROPAST PLEMSTVA U HRVATSKOJ NA PRIMJERU ZBIRKE <i>POD STARIM KROVOVIMA</i>	31
6. 4 PRIKAZ NAJSIROMAŠNIJIH U OBA DJELA	34
7. ZAKLJUČAK	37
8. 1. LITERATURA	39
8. 2. IZVORI	42

Sara Livljanić

Komparativno čitanje Bolesława Prusa i

Ksavera Šandora Gjalskog

Sažetak

Ovaj se rad bavi komparativnim čitanjem Bolesława Prusa i Ksavera Šandora Gjalskog. U radu se polazi od političke i društvene situacije u Europi koje su imale neposredan utjecaj na politička zbivanja u Hrvatskoj i Poljskoj u 19. stoljeću te unutarpolitička previranja u dvjema državama.

Osim toga, naglasak je stavljen i na kulturno-umjetničke i filozofske aspekte koji se pojavljuju u Europi te način na koji su bili shvaćeni unutar dviju zemalja, a ponajviše način na koji su ih Gjalski i Prus primijenili.

Iako su djelovali u različitim zemljama, u njihovim djelima, *Pod starim krovovima* i *Lutka*, pronalazimo brojne sličnosti. Jedna od njih je način na koji su opisivali Brezovicu i Varšavu, mjesta za koja su bili emocionalno vezani. U oba djela nalazimo elemente neoromantizma koje možemo iščitati na primjerima dvaju vrlo važnih likova, Ignacyja Rzeckog i Kornela Batrića. Oba su pisca opisala propast plemstva, pri čemu je naglasak stavljen na njihovo viđenje problema – nesposobnost plemića na promjene. Osim toga, zajednički im je i način na koji su reprezentirali najsiromašniji društveni sloj.

Ključne riječi : B. Prus, K. Š. Gjalski, *Lutka*, *Pod starim krovovima*, propast plemstva, Brezovica, Varšava

Sara Livljanić

**Comparative reading of works by Bolesław Prus
and Ksaver Šandor Gjalski**

Abstract

This thesis focuses on the comparative reading of works by Bolesław Prus and Ksaver Šandor Gjalski. The thesis discusses the political and social situations in Europe which had an immediate effect on the political climate in Croatia and Poland in the 19th century, as well as the internal political turmoils in both countries.

In addition, the thesis focuses on the cultural, artistic, and philosophical movements which had appeared in Europe and the manner in which they were understood in the two countries, especially the manners in which Gjalski and Prus incorporated them in their works.

Even though they were from two different countries, we can find many similarities in their works *Pod starim krovovima* (Under Old Roofs) by Ksaver Šandor Gjalski and *Lutka* (The Doll) by Bolesław Prus. One of the similarities is the way in which they had described Brezovica and Warsaw, places of great emotional value to them. We can find elements of neoromanticism in both works which are embodied in two very important characters, Ignacy Rzecki and Kornel Batrić. Both authors wrote about the decline of nobility, accentuating their view of the problem which is the nobility's inability to change. Moreover, they both depicted the poorest social class in the same manner.

Key words: B. Prus, K.Š. Gjalski, *The Doll*, *Under Old Roofs*, decline of nobility, Brezovica, Warsaw

1. UVOD

Ovaj se rad temelji na analizi i usporedbi zbirke novela *Pod starim krovovima* (1886.) Ksavera Šandora Gjalskog i romana *Lutka* (1887.–1889.) Bolesława Prusa.

Gjalski i Prus napisali su djela u kojima daju oštru kritiku društva svog vremena. Da bismo ih mogli uspoređivati, potrebno je razumjeti političku situaciju devetnaestoga stoljeća. 1789. godine započinje francuska građanska revolucija, prva takvih razmjera u Europi. Nakon revolucije dolazi do ukidanja feudalnog sustava te novog političkog uređenja u Francuskoj. S druge su strane bili Talijani koji su pod vodstvom Giuseppea Garibaldija htjeli ujediniti talijanske kneževine na Apeninskom poluotoku. Političko stanje tih dviju država uvelike je utjecalo na ono u Hrvatskoj i Poljskoj.

Zahvaljujući zaostalom gospodarstvu i društvenom uređenju poljski su susjedi, Rusija, Pruska i Austrija, bez većih problema proširili svoj teritorij, a Poljska gubi svoj suverenitet i izbrisana je s karte Europe. S druge strane, Hrvati se bore sa sustavnom germanizacijom i mađarizacijom te ne žele postati dijelom unije u kojoj bi bili pod mađarskom vlašću. Kao i u ostatku Europe, i u ove dvije zemlje za vrijeme Proljeća naroda dolazi do buđenja nacionalne svijesti, želje za liberalizacijom i novim društvenim poretom.

Za razumijevanje djela je uz političku situaciju važno razumjeti i kulturno-umjetnički kontekst. Dolazi do raskida s romantizmom, a tridesetih godina devetnaestog stoljeća dolazi do razvoja realizma. pisci novog književnog razdoblja htjeli su objektivno prikazati stvarnost. Cilj im je bio napisati kroniku svoga vremena, a podatke istražiti sociološki, povijesno i psihološki. Dolazi do razvoja filozofske doktrine pozitivizma. Pozitivisti su držalo da se društvene činjenice mogu objasniti na isti način kao i prirodne, dakle uz pomoć određenih zakonitosti.

Hrvatski i poljski pisci raskidaju s romantizmom nakon pisaca iz razvijenih zemalja. Razloge toga možemo pronaći u političkim situacijama u kojima su se našle te dvije zemlje. Tek u drugoj polovici 19. stoljeća hrvatski književnici pišu u realističnim manirima. Razdoblje koje je uslijedilo nakon romantizma, pozitivizam, u Poljskoj nastupa nakon Siječanjskog ustanka, 1863. godine, a Prus se nameće kao najvažniji predstavnik.

Cilj ovog rada je usporediti dva književna djela koja su nastala osamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Iako su pisci djelovali u različitim državama, njihova književna djela imaju brojne dodirne točke. U oba djela, *Pod starim krovovima* i *Lutka*, vidimo da pisci nisu

do kraja raskinuli s romantizmom. To najviše dolazi do izražaja u opisu likova. S druge strane, pisali su u skladu s realizmom, a to je vidljivo u opisu interijera i eksterijera. Obojica su bili kritičari svoga vremena, svjesni da plemstvo polako propada. Opisali su razloge koji su doveli do toga, njihove stavove i način života. Osim toga, obojica su ukazali na probleme koje je imao najsiromašniji društveni sloj.

2. POVIJESNI KONTEKST

2. 1. EUROPA

Devetnaesto stoljeće za europsku povijest donosi više prevrata nego bilo koje drugo stoljeće prije toga. Brojni ratovi i ustanci popraćeni su nacionalnim te liberalno-demokratskim pokretima. To dovodi do potrebe za revolucijom, kojoj je bio cilj raskinuti s prošlošću te stvoriti nove društvene, gospodarske i političke odnose. (Roberts, 2002)

Najvažnija revolucija zbila se u Francuskoj 1789. godine, a utjecala je na cijelu Europu sve do sredine devetnaestog stoljeća. Cilj revolucije bila je pretvorba feudalnog društva u industrijsko, kapitalističko. Razlozi tome bili su dugovi iz prošlosti, nejednaka raspodjela dobara te nesposobnost vladajućih da poprave situaciju. Dvije godine nakon revolucije Francuzi uspijevaju u svom naumu – feudalni sustav se ukida. (Roberts, 2002)

Uz to što je uspostavljen novi sustav, nakon revolucije na vlast dolazi i novi vladar, Napoleon, koji je 1804. godine proglasio Francusko Carstvo. Pripojio je neka područja Pruskoj, Hanoveru, Bavarskoj i Badenu, a posljedica toga bilo je jačanje Pruske te slabljenje Habsburške monarhije. Vrijeme Napoleonove vladavine stvorilo je brojne domoljube u zemljama satelitima jer je od njihova trgovine, poljoprivrede i infrastrukture koristi imala samo Francuska. (Bleicken, 1990; Roberts, 2002)

Napoleonova era nije dugo trajala, a nakon njegova političkog pada te Bečkog kongresa 1815. godine došlo je do promjena u zemljama Europe. Vlast je pripala plemstvima i dinastijama koje su vladale prije Napoleonova dolaska. To je bio idealan trenutak za liberalne koji su se borili za drukčije uređenje – pravnu, nacionalnu državu. (Bleicken, 1990)

Kao i u većini europskih država, u Francuskoj 1848./1849. godine dolazi do buđenja nacionalne svijesti odnosno Proljeća naroda. Na vlast dolazi Napoleonov nećak Napoleon III. Njegov je cilj bio „rušenje europskog poretka uspostavljenog na Bečkom kongresu“ (Žurek, 2012:49). Budući da je imao moć izazvati sukob na razini cijele Europe, Napoleon III je imao i velik broj pristalica u državama koje su se borile za nacionalni identitet i koje su smatrale da dinastija „Napoleonida“ može osloboditi ugnjetavane narode. (Žurek, 2012:43)

Kako bismo bolje razumjeli položaj Hrvata i Poljaka tog vremena, treba se osvrnuti na političku situaciju u Italiji. Za vrijeme buđenja nacionalne svijesti osniva se pokret Risorgimento čiji je cilj bio ujedinjenje talijanskih kneževina. Kako bi uspjeli u svom naumu,

morali su se sukobiti s Austrijom. Tu je značajnu ulogu odigrao revolucionar Giuseppe Garibaldi. Kako bi proširio svoje ustaničke ideje te pronašao saveznika protiv zajedničkog neprijatelja, Garibaldi je šezdesetih godina slao svoje agente u Hrvatsku, Poljsku i Francusku. Hrvati su na čelu s Eugenom Kvaternikom u početku objeručke prihvatili talijanske ideje, a poslije su uvidjeli da su samo pijuni te da Italija Istru smatra svojim teritorijem. (Bleicken, 1990; Žurek, 2012)

2. 2. POLJSKA

Sredinom osamnaestog stoljeća Poljskom su vladali kraljevi Saske dinastije. Za vrijeme njihova vladanja stvorile su se dvije velikaške grupacije – hetmanska stranka i familija. Familija se borila za ograničavanje *liberum veta*, mogućnost svakog plemića da spriječi donošenje određenog zakona te jačanje sejma. Hetmanska grupacija, s druge strane, nije željela nikakve promjene. Važnost tih dviju grupacija leži u nesuglasnosti oko *liberum veta* koji je odigrao pogubnu ulogu u poljskoj povijesti. Visoko se plemstvo nije namjeravalo odreći svojih prava. Samim time Poljska nije se mogla politički i gospodarski razvijati. Zahvaljujući tome ruska carica Katarina II. bez većih problema prelazi granicu te čini Poljsku ovisnom o Rusiji. Nedugo nakon toga, 1772. godine, političko i gospodarsko jačanje susjeda, letargija poljskih plemića te strah Katarine II. od preporoda Poljsko-Litavske unije dovode do prve podjele Poljske. (Agičić, 2004; Tymowski, 1999)

Prirodni zakon akcije i reakcije mogao se primijetiti i u slučaju Poljaka i njihovih političkih protivnika. Godine 1791. Poljaci prvi u Europi donose ustav, poznatiji pod nazivom Ustav 3. maja, kojim se ukida *liberum veto* i slobodni izbor kralja, a uvodi se višečlano tijelo izvršne vlasti. Do ustava nije došlo zahvaljujući revoluciji, kao u drugim zemljama, već svjesnim djelovanjem pojedinaca. Ruskoj carici nije trebalo dugo da reagira na poljske političke postupke. Zajedno s Austrijom i Pruskom, Rusija 1793. godine sudjeluje u drugoj podjeli Poljske kojom se vraća politički ustroj koji je prethodio Ustavu 3. maja. (Agičić, 2004)

Posljednjom odnosno trećom podjelom Poljska je izbrisana s europske karte. To je uz političke uzrokovalo i gospodarske neprilike – porez se povećava, a feudalni sustav se ne ukida. Slamka spasa za Poljake bio je Napoleon koji je pobjeđivao u ratovima protiv Pruske i Rusije te je 1807. godine od oduzetog teritorija osnovao Varšavsko vojvodstvo. Vojvodstvo

je bilo ustrojeno prema francuskom uzoru – ukidanje feudalnih obveza. Iste je godine proglašen kraljevski dekret kojim se reguliralo pravo zemlje i osobne slobode. Ta povoljna situacija nije dugo trajala jer za manje od deset godina nakon toga Napoleon gubi u bitci kraj Leipziga, a na Bečkom kongresu 1815. odlučeno je da poljski teritorij pripada Pruskoj, a od nekadašnjeg Varšavskog Vojvodstva nastalo je Poljsko kraljevstvo. Titula kralja pripala je, dakako, ruskom caru. (Agičić, 2004; Tymowski, 1999)

Borba za nacionalni identitet i jedinstvo dovela je do brojnih ustanaka, ponajviše protiv ruske vlasti. Nakon srpanjske revolucije u Francuskoj Poljaci su se organizirali te 1830. godine podižu ustanak, poslije u historijografiji poznatiji pod nazivom Studenački ustanak. Jedan od razloga izbijanja ustanka bio je to što je ruska vlast prestala poštovati ustav donesen 1815. godine. Iako se taj ustanak drži prekretnicom buđenja i jačanja nacionalne svijesti, nije imao većeg političkog uspjeha. (Agičić, 2004)

Uz Rusiju je protivnik ustanka bilo i poljsko plemstvo, ali i dio seljaka. Visoko se plemstvo bojalo socijalne revolucije te je pod svaku cijenu htjelo zadržati postojeće stanje. Zbog gospodarskog sustava koji nije bio moderniziran, feudalnog uređenja, a ponajviše činjenice da seljaci nisu bili vlasnici zemlje, već su morali plaćati rentu ako su se njome željeli koristiti, odaziv seljaka nije bio velik. (Agičić, 2004; Tymowski, 1999)

Nakon Studenačkog ustanka nastupa razdoblje poznatije pod nazivom Velika emigracija. Brojni su Poljaci emigrirali te su iz različitih dijelova Europe pokušavali riješiti poljsko pitanje. Dvije najpoznatije grupacije tog vremena bile su Hotel Lambert i Poljsko demokratsko društvo. Hotel Lambert djelovao je u Francuskoj. Najvažniji predstavnik te grupacije bio je Adam Czartoryski koji je oko sebe okupljao brojne zemljoposjednike i plemiće. Uz pomoć brojnih agenata radili su na jačanju međunarodne svijesti za poljsko pitanje. S druge strane djeluje Poljsko demokratsko društvo koje je uzrok propasti ustanka vidjelo u nemogućnosti prilagodbe plemstva. Osim toga smatrali su da im pomoći mogu narodi Europe, a ne njihovi vladari. Viktor Hetman, jedan od najvažnijih predstavnika tog društva, napisao je *Veliki manifest* kojim je naglasio važnost podjele zemlje seljacima prije novog ustanka. (Agičić, 2004)

Krupna buržoazija i inteligencija koja je ostala u državi dijelila se na crvene i bijele. Crveni, članovi akademskih krugova, zalagali su se za oružani ustanak, dok su bijeli odnosno imućni građani tražili rješenje mirnim putem. (Agičić, 2004)

Za vrijeme buđenja nacionalne svijesti veliki se dio poljskog stanovništva borio u ustancima diljem Europe pod geslom „za našu i vašu slobodu“. Planirali su „potpaljivanje Europe na njezinim najeksplozivnijim mjestima“ (Žurek, 2012:101). Očekivali su da će im narodi, u čijim su se ustancima oni borili pomoći u rješavanju poljskog pitanja. Međutim, nade im se nisu ostvarile. (Agičić, 2004)

Posljednji značajni ustanak dogodio se u siječnju 1863. godine. Vlada koja je djelovala u podzemlju i u emigraciji bila je mnogo bolje organizirana nego u prijašnjim ustancima. Poljaci su očekivali međunarodnu pomoć, ali, ako izuzmemo proglas Marxa i Engelsa, ona je opet izostala. Naime, druge zemlje nisu vidjele kako bi one mogle profitirati od toga. (Agičić, 2004)

Kao i u Studenačkom ustanku, odaziv seljaka bio je vrlo mali. Naime, ruski je car odlučio ukinuti kmetstvo i podijeliti zemlju pa se seljaci samim time nisu imali za što boriti. Nije trebalo dugo da i ovaj ustanak propadne, a nakon njega vlasnici srednjih i velikih posjeda morali su modernizirati svoja imanja, a za to najčešće nisu imali sredstava. Iako se osnivaju brojne stranke i bez prestanka se radi na poljskom pitanju, rusifikacija i nezavidan položaj Poljaka potrajao je dugi niz godina. (Agičić, 2004)

U osamnaestom i devetnaestom stoljeću poljski seljaci su se nalazili u nezavidnom položaju. Iz tog razloga Tadeusz Kościuszko 1794. godine podiže ustanak te donosi Polanečki proglas kojim su se jamčile sloboda seljacima te feudalna podavanja. Proglas je objavljen prekasno pa je izostala inozemna pomoć i pomoć seljaka. Jedan od razloga propasti ustanka bili su plemići koji nisu željeli promjene. Drugi je razlog bila činjenica da su poljski teritorij željele najveće vojne i političke sile tog doba. Kratkoročno je najviše profitirala Francuska koja se nije morala brinuti da će je Austrija napasti, a dugoročno je napredovao poljski čovjek u kojem se rodila ideja o važnosti svih društvenih klasa. (Kadziela, Strybel, 1994; Tymowski, 1999)

Poljaci su na trenutke imali velike šanse pobijediti agresore. Međutim, svjesne lakoće izigravanja seljaka i činjenice da će se poljski plemić teško odreći prava za koje je držao da mu rođenjem pripadaju, susjedne zemlje bez većih problema uspijevaju zaustaviti svaki pokušaj ustanka.

2. 3. HRVATSKA

Kao i u ostalim europskim zemljama, u Hrvatskoj 1848. godine započinje buđenje nacionalne svijesti, poznatije pod nazivom Ilirski preporod te 25. ožujka na skupštini u Narodnom domu izglasano je ukidanje kmetstva. (Frangješ, Živančević, 1795)

Tadašnji društveni sustav Habsburške Monarhije mijenja se zbog ukidanja feudalnih odnosa. Posljedice toga bile su oslobađanje seljačkog stanovništva i razvoj industrije u gradovima, a samim time i razvoj gradova. Zemlja koja je dotad imala agrarnu ekonomiju morala je prijeći na nove oblike proizvodnje koji su se provodili uz pomoć tzv. zemljorasterećenja, patenta uvedenog 2. ožujka 1853. godine. Zahvaljujući tom patentu seljaku nije pripala izvanselišna zemlja bez obzira na to koliko dugo je ona bila u vlasništvu njegovih predaka. No pripala mu je selišna zemlja. (Karaman, 1972)

Pet godina nakon toga uveden je novi patent o uređenju zajedničkih posjeda koji je išao u prilog samo bivšoj vlasteli. Bez obzira na to Habsburška je monarhija upala u krizu zbog opadanja feudalne rente i nedostatka radne snage, a to je pokušala riješiti prodajom šuma i zadužnicama. To je dovelo do nezavidnog položaja seljaka koji je zbog različitih uskraćenih podavanja morao platiti sav dug unatrag deset godina. Time su se trebala regulirati agrarna pitanja. Plemstvo je s druge strane bilo nesposobno za prilagodbu i nije promijenilo način života, a to ih je odvelo u propast. (Šidak, 1968)

Godine 1848. Mađari započinju pomno planiranu revoluciju. Uspjeli su uspostaviti novi politički poredak – ustavnu monarhiju, čiji kralj je bio onaj Habsburške Monarhije. Iako zakoni koje su uveli nisu bili do kraja objašnjeni, najveći problem je zapravo bio to što nisu poštivali prava manjinskih naroda poput Hrvata i Srba. Revolucija je bila kratkotrajna. Trinaestog kolovoza iste godine Austrija u savezništvu s Rusijom pobjeđuje Mađare kod Világosa. (Dobsai, 2012)

Nakon revolucije odnosno 1848. godine započinje razdoblje Bachovog apsolutizma u Hrvatskoj, sustavna germanizacija te represije pogubne za narod. Razdoblje nije dugo potrajalo, ali je ostavilo traga na Hrvate. Nedugo nakon toga Hrvatska postaje dio dualističke monarhije, a u onim dijelovima Hrvatske koji su bili pod upravom bana, tzv. Provincijalu, vraćen je ustav te hrvatski jezik postaje službenim jezikom. (Šidak, 1968)

U isto se vrijeme razvija politička scena te istovremeno djeluju i tri stranke – Unionistička narodno-ustavna stranka, Narodnjačka narodno-liberalna stranka i Stranka prava.

Iako su bile različitih političkih uvjerenja, sve tri su se stranke zalagale protiv bečkog centralizma te zbog toga nisu imale svog zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću. Stoga je car Franjo I. donio odluku o raspuštanju Hrvatskog sabora. (Perić, 2009)

Šezdesetih godina ponovo dolazi do promjene političke i nacionalne svijesti. Na vlasti je bio ban Károly Khuen-Héderváry čija politika počiva na principu „podijeli pa vladaj”. Time je poticao narod na međusobnu borbu. Osim toga osnivaju se Davidove škole čija je svrha bila poticanje mađarskog jezika i suzbijanje hrvatskog jezika. (Horvat, 1936)

Kao što je Poljska bila ovisna o Rusiji koncem 18. stoljeća, tako i Hrvatska postaje ovisna o Ugarskoj nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Nagodba je potpisana nakon što su se Austrija i Ugarska odlučile za dualističko uređenje zemalja. Hrvatska je bila financijski, vojno i politički podređena Mađarima. Nezadovoljstvo time eskaliralo je 1882. godine kada započinje općenarodni pokret protiv Mađara koji su predvodili studenti i sitno plemstvo pod parolom „bolje umrijeti nego umirati”. Njihov je cilj bio reorganizirati financijsku upravu Hrvatske te spriječiti postavljanje grbova na mađarskom jeziku. Vojnom silom te nekim financijskim olakšicama za seljake guše se pobune. (Pavličević, 1974; Šicel, 2005)

Politika koju su vodili Mađari dovela je do agrarne krize u Hrvatskoj, raspada seljačkih zadruga, propadanja plemstva, stvaranja političke neopasne zemlje i teških životnih uvjeta Hrvata, osobito u Zagorju i Baranji. (Šicel, 2005)

2. 4. UTJECAJ POLJSKOG PITANJA NA HRVATE

Politička situacija u kojoj su se našli Hrvati i Poljaci nije se u mnogočemu razlikovala. Sustavne represije te borba za nacionalno jedinstvo i jezik dovele su do suradnje potlačenih naroda. Nakon Studenačkog ustanka poljsko plemstvo djeluje u emigraciji te stvara mogućnosti za novi ustanak. Zbog toga obnavljaju odnose s Mađarima te 1864. godine potpisuju *Obvezujući ugovor između Narodne vlade Poljske i Mađarskog odbora o zajedničkoj borbi protiv Rusije i Austrije te garanciji nacionalnih prava Slavena u Mađarskoj* (Žurek, 2012: 49).

U borbi protiv Austrije Poljaci su surađivali i s Eugenom Kvaternikom, hrvatskim političarom koji je djelovao u Parizu i Torinu. Bio je svjestan činjenice da je politika Napoleona III. „bila vrlo sklona u pružanju pomoći Siječanjskom ustanku“ te je smatrao da takva politička situacija može pomoći Hrvatima u rješavanju svojih problema (Žurek, 2012: 43).

Za vrijeme boravka u Francuskoj upoznaje se s brojnim emigrantima, ali najvažniji među njima bio je Poljak Zygmunt Miłkowski s kojim potpisuje osam točaka hrvatsko-poljske protuaustrijske akcije 1864. godine. Do sporazuma dolazi nakon što je Austrija proglasila opsadno stanje u Galiciji, za vrijeme Siječanjskog ustanka. Protiv Austrije u isto vrijeme su trebale djelovati Poljska, Hrvatska (uključujući Vojnu krajinu), Italija i Mađarska, ali ne uspijevaju u tome. (Žurek, 2012: 58-61)

Za vrijeme Bachovog apsolutizma u Hrvatskoj Kvaternik na nagovor Poljaka odlazi u Torino, gdje surađuje s Talijanima u pokušaju rješavanja hrvatskog pitanja. Iako su osnivane hrvatske legije u Italiji, nije došlo do važnijeg sporazuma među njima. Najvažniji razlog je činjenica da su Talijani u časopisu *Il Diritto*, prisvojili Iliriju sebi. (Žurek, 2012: 84-85)

Nedugo nakon toga Siječanjski ustanak je propao te dolazi do smjene poljske vlade koja više nije bila u mogućnosti moralno i financijski pomagati Kvaterniku. Iako nije došlo do značajnijih pomaka u povijesti, suradnja dvaju naroda ostavila je trag, ako ni na što drugo, na samog Kvaternika, koji Rakovičku bunu 1871. godine organizira po poljskom uzoru s jedinom razlikom u tome što su se Hrvati trudili da seljaci sudjeluju. (Žurek, 2012: 157-161)

Poljaci i Hrvati napravili su mnogo propusta u svojim odlukama, a možda najznačajniji među njima bio je vjera u inozemnu pomoć. Prekasno su shvatili da je svaki vid pomoći dolazio u obzir jedino u slučajevima kada je vladar imao nekakve koristi od toga,

poput Napoleona III., koji je pobune u dvjema zemljama vidio kao izlaz iz sukoba s Austrijom. Drugi važan propust bio je prekasno reagiranje i prespori odmak od društvenog, gospodarskog i političkog sustava.

3. KNJIŽEVNO-UMJETNIČKI KONTEKST

3. 1. REALIZAM

Društvene, političke i socijalne promjene tijekom devetnaestog stoljeća bile su brojne. Dolazi do razvoja industrijalizacije, jačanja nacionalne svijesti i novih modela. Pozitivist Auguste Comte 1830. godine objavljuje djelo *Tečaj pozitivne filozofije* unutar kojega se zalaže za znanstveno shvaćanje svijeta bez metafizičkih načela i za zajedničko rješavanje problema. Djelo je izašlo dvadeset godina nakon što je Darwin objavio svoju teoriju evolucije te je time potaknuto zanimanje za prirodne znanosti, čime dolazi do razvoja ostalih znanosti. (Šicel, Rosandić, 1974)

U isto vrijeme se razvija realizam, koji možemo promatrati kao književnopovijesni pojam, epohu i stilsku formaciju. Dolazi od latinske riječi *res* što označava stvarnost. Najopćenitije značenje je preuzeto iz Aristotelova pojma *mimesis* što označava oponašanje te se odnosi na književnost koja želi "zbilju prikazati onakvom kakva ona je" (Flaker, 1976: 149). Realizam u povijesti književnosti „označava posljednju konzistentnu epohu“ (Solar, 2003: 223). Razvio se u Francuskoj tridesetih godina 19. stoljeća zahvaljujući umjetničkim raspravama koje su zahtijevale objektivni prikaz zbilje u umjetnosti. Epoha realizma traje sve do devedesetih godina istog stoljeća, iako neke odlike realizma vidimo i kasnije. Također, možemo je podijeliti na tri etape – rani, razvijeni i visoki realizam. Zanimljivo je da se u različitim zemljama različito razvija. Tako se primjerice njemačkoj književnosti razvija poetski realizam, koji je nastao kao opreka „bezličnog realizma francuske kritike“ (Flaker, 1976: 150), a u poljskoj se književnosti razvija pozitivizam. (Flaker, 1976)

Realizam vjerojatno najbolje možemo razumjeti u opreci spram razdoblja predromantizma jer je nastao kao reakcija na njega. U romantizmu je bitan pojedinac te njegova čuvstva, a u realizmu je važno „uspostaviti vjerodostojnu priču kao svojevrsnu istinu ljudskog života“ (Solar, 2003: 225). Također, važno je naglasiti da je u romantizmu najvažnija lirika, a u realizmu postaje važan roman, koji je zapravo shvaćen kao zrcalo života te služi kao sredstvo uz pomoć kojeg se pisci realizma oslanjaju na stvarne životne podatke koje pronalaze u vlastitim sredinama te ih povijesno, sociološki ili pak psihološki istražuju. Kako bi roman mogao što bolje opisati zbilju, pisci su reducirali fabulu, a orijentirali se na psihološku motivaciju i karaktere likova, koji su zapravo bili tipični predstavnici određenog vremena. (Flaker, 1976, Žmegač, 2004)

3. 2. HRVATSKI REALIZAM

Realizam kao književnopovijesni pravac u Hrvatskoj započinje znatno kasnije no u ostatku Europe. Zahvaljujući političkim događanjima, socijalno pitanje je ostalo po strani te se realizam u punom smislu nije ni mogao razviti, već nastaje kao afirmacija romantizma odnosno idealizma. (Frangeš, Živančević, 1795)

Književnost predrealističkog vremena opisao je August Šenoa 1864. godine u članku *Naša književnost*. Također, opisao je svoje viđenje povijesnog romana, unutar kojega se narod, zahvaljujući vlastitoj povijesti, može nositi s neprilikama koje je vrijeme donijelo. Nakon Šenoine smrti završava razdoblje hrvatske književnosti poznatije pod nazivom Šenoino doba te započinje vrijeme realizma u Hrvatskoj. Realizam „...razvijao se progresivno od nasljedovanja šenoinske romantično-realističke poetike i njegovih djela u pretežno nacionalno etičkoj funkciji, preko razdoblja 'poetskog' realizma, zahvaljujući prije svega utjecaju Turgenjeva, kao i djela s naglašenijom psihološkom motivacijom postupaka glavnih likova, ali i do kritične, društvenopolitičke analitički opredijeljene literature“ (Šicel, 2005: 20). „Hrvatski književni realizam oblikuje se u sintezi s idealizmom i naturalizmom (Jelčić, 1997: 144), a u novijoj znanosti o književnosti promatra se kao prepoznatljiv stilskopovijesni pravac. Predvodnici realizma su Eugen Kumičić, Ante Kovačić i Ksaver Šandor Gjalski. Prve svoje radove objavili su 1880., odnosno 1881. godine. Nisu imali uzore u vlastitoj tradiciji pa su prevodili strane pisce, ponajviše Turgenjeva i Zolu. Cilj im je bio kritički se osvrnuti na društvenu situaciju toga vremena. Ukidanjem feudalnog sustava te, razvojem infrastruktura dolazi do propadanja plemstva. Mnogi ljudi sa sela išli su zbog siromaštva u gradove, pa se stvorio jaz u svijesti ljudi između sela i grada. Dakako, nacionalno pitanje još uvijek je bila vrlo aktualna tema. Sve to poslužilo je piscima u stvaranju književnih djela te su željeli dati svoj kritički osvrt na takvu društvenu i političku situaciju. (Šicel, 2005)

Realizam u Hrvatskoj trajao je do kraja devedesetih godina 19. stoljeća. Na kratkotrajnost razdoblja utjecala je činjenica da u književnostima razvijenijih europskih zemalja dolazi do razvoja dezintegriranog realizma i prodora modernističkih strujanja, koje su naravno utjecale i na hrvatske pisce. (Frangeš, Živančević, 1975; Šicel, 2005)

3. 3. POLJSKI POZITIVIZAM

Književnost u Poljskoj uvelike je pod utjecajem političkih i kulturnih promjena. Prva polovica 19. stoljeća je u znaku romantizma, gdje se veliča uloga herojskog borca i narodnog jedinstva. Nakon poraza u Siječanjskom ustanku društvena svijest se počela mijenjati. Više nije bio bitan pojedinac, već društvena autonomija. Prihvaća se ideja rada na temeljima (praca u podstaw), a napredak se želi postići društvenim i pravnim sredstvima, borbom za slabije, pogotovo radnike, žene, deklasirani sloj društva... Razvija se gospodarstvo i prosvjetne djelatnosti. Dolazi do jačanja građanske klase i propasti plemstva. Smatra se da se položaj Poljaka na međunarodnom planu i pod vlašću okupatorskih sila može ojačati gospodarskim razvojem, trgovinom i industrijom. Kako bi sustav bio održiv treba pripaziti na najslabiju kariku, najniže društvene slojeve, kojima se društveni standard može pospješiti obrazovanjem. Također, važno je bilo povećati toleranciju Poljaka prema nacionalnim manjinama i postići ravnopravnost muškaraca i žena. (Borkowska, 2007; Malić 2004; Nofer- Ładyka, 1975)

Dolazi i do promjene u literarnoj svijesti pisca, koji više nije prorok, kao u romantizmu, već učitelj. Mlađi naraštaj pisaca odmiče se od patriotskih ideja te su smatrali da je njihova zadaća promatrati život te opisati društvenu problematiku. (Borkowska, 2007; Nofer- Ładyka , 1975)

Realizam kao književno-povijesni pojam, kakav se pojavljuje u francuskoj teoriji književnosti, u Poljskoj se ne primjenjuje te se razdoblje koje započinje naziva pozitivizam. „Kulturni entitet, koji se u određenom trenutku, na razmeđu sedamdesetih i osam desetih godina u velikoj mjeri poklopio s realizmom u književnosti, ali je i tada književnost bila samo dio cjeline pozitivističkog pokreta, a realizam samo jedan od književnih „izama“ koje je pozitivizam s različitim uspjehom nastojao podrediti svojim ciljevima“ (Malić, 2004:133).

Veliku ulogu u razvoju poljskih pozitivista i njihovog pogleda na svijet imalo je Varšavsko Sveučilište (Szkola Główna), koje je četiri godine djelovalo na poljskom jeziku, a potom zbog snažne rusifikacije gubi na važnosti. Na tom sveučilištu studirali su Bolesław Prus, Henryk Sienkiewicz i Aleksander Świątochowski, najvažniji predstavnici poljskog pozitivizma. Njihovo viđenje svijeta uvelike se razlikovalo od pozitivista koji su djelovali u Krakovu. Skupina krakovskih pozitivista poznatijih pod imenom stanjčici (stańczycy) zalagala se za interese činovnika i velikoposjednika te je smatrala da su Poljaci sami krivi za

gubitak neovisnosti. (Malić, 2004)

Pozitivizam se zapravo može podijeliti na dvije etape. Prva, sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća, označava borbu mladih autora, pozitivista, protiv starih, romantičara. Prus, Orzeszkowa i Sienkiewicz borili su se za nove ideale , vjerovali su u bolje sutra, prijeko potrebno poljskom čovjeku, koji se sustavno borio s rusifikacijom i germanizacijom. Prijelaz u drugu etapu označila je pojava proletarijata te traje osamdesetih i devedesetih godina devetnaestog stoljeća. To je etapa propasti iluzija, gubitka borbene tendencije i društvenog grunta. (Nofer-Ladyka, 1975)

Propast Siječanjskog ustanka najčešće se uzima kao godina početka pozitivizma, a krajem se okvirno smatraju devedesete godine. Neki teoretičari zalažu se za godinu 1891. kada Kazimierz Przerwa-Tetmajer objavljuje svoju drugu seriju *Poezije* u modernističkom duhu. S druge strane, uzmemo li u obzir da je Prus objavljivao u pozitivističkom duhu sve do kraja života, možemo godinu njegove smrti shvatiti kao kraj pozitivizma. (Borkowska, 1996; Krawczyk, 2008)

4. 1. KSAVER ŠANDOR GJALSKI

Jedan od najvažnijih predstavnika realizma u Hrvatskoj je Ksaver Šandor Gjalski, pravoga imena Franjo Babić (1854.–1935.). Njegov opus broji preko trideset knjiga različite tematike, ali najzapamćeniji je ostao po prvim književnim uradcima, koji se bave motivima zagorskog plemićkog života, zbog čega ga se nazivalo „glorifikatorom i pjesnikom plemenitaškog svijeta“ (Šicel, 2003: 140) . Na početku stvaralačke karijere piše pod utjecajem Turgenjevljeve poetike te ga se upravo zbog toga smatra najvažnijim predstavnikom poetskog realizma u Hrvatskoj. Pisao je realistične, romantične, psihološke i povijesne tekstove. Samim time njegov opus možemo podijeliti na više tematskih krugova. Prvoj fazi njegovog stvaralaštva pripadaju novelističke zbirke poput *Pod starim krovovima*, koje se bave društvenim i političkim razvojem Hrvatske toga vremena, ponajviše ukidanjem plemstva i socijalnim posljedicama. Potom slijede romani društvene tematike, poput romana *U noći*, a na koncu karijere piše povijesne romane po uzoru na Šenou. (Novak, 2004; Pasarić, 1997)

U autobiografiji *Za moj životopis* Gjalski napominje da se od djetinjstva zanimao za politiku te da mu je u mladosti najveći uzor u tome bio politički aktivan otac, koji se često susretao s neistomišljenicima. „[...] tako sam imao prilike da čujem i slušam često Kolomona Bedekovića, [...] Kažimira Jelačića, sve ljude fantastično odane ugarskoj ideji, suprot kojima je gotovo sam stajao moj otac, pristajući uz Mažuranićevu politiku, a još više vođen slavenskom idejom“ (Gjalski, 2015: 241).

Nikad se u potpunosti nije odvojio od vrijednosti kojima ga je učio otac, ali mišljenje mu se za vrijeme adolescencije mijenja. Za vrijeme studentskih dana sudjelovao je u ustroju tajnog društva Vijenac. Razlikovao se od ostalih sudionika u tome što je „on čitao tamo historijske rasprave, a drugi svoje pjesme“ (Lököš, 1999: 26). Držao je da se pisac nikad ne može odmaknuti od politike te se istovremeno ponosio svojom plemićkom titulom, ali i liberalno težio promjenama. (Novak, 2004)

Uz oca, najvažnija inspiracija bile su mu Gredice, njegovo rodno mjesto. To je sam naglasio u djelu *Rukovet autobiografskih zapisaka*: „U tim Gredicama počeo je moj život i ako sam doista štogod privrijedio knjizi, to je zacijelo glavno zasluga Gredica i svih onih divnih krasota, onih dragih čara, onog vječnog šaputanja i miljenja svakojakih starih priča i starih uspomena, što se od svakoga kuta, od svakoga zida, od svakoga drveta sipa kano miris sa cvijeta ili kano plava zraka sa mjeseca na tamnomodrom nebu“ (Gjalski, 2015: 264).

Unutar Gredica najvažnije mjesto bila je njegova obiteljska kuća, koja je bila inspiracija u opisu interijera, ponajviše u zbirci novela *Pod starim krovovima*. Važno je naglasiti da se tim motivima vraćao i kasnije u svojoj karijeri.

Brezovica bijaše jednokatnica, sabita sva od debelih hrastovih piljenica. Tek temelje – poradi pivnice – imala je od cigle i kamena. Da joj je krov bio »šindrom« pokrit – mislim – da sam već jednom napomenuo. Zgrada bila je tako namještena da joj je svaki ugao točno virio na svoju »stranu svijeta«. Gornji lijevi gledao naime ravno na sjever, donji desni upravo na jug – gornji desni ravno na ishod sunca i donji lijevi pravcem na zapad.

(Gjalski, 1996: 62)

4. 2. *POD STARIM KROVOVIMA*

Pod starim krovovima (*Pod starimi krovovi*) je zbirka novela s podnaslovom *Zapisi i ulomci iz plemenitaškoga svijeta*, u kojoj je prema brojnim kritičarima Gjalski ostvario idealan odnos između forme i sadržaja. Iako svaka pripovijetka može stajati sama za sebe, zajedno čine zatvorenu cjelinu. Posluživši se Turgenjevljevom tehnikom pripovijedanja, kojom je pisao *Lovčeve zapise*, Gjalski je napisao uokvirenu zbirku u kojoj u uvodnom dijelu saznajemo da će pripovjedač pričati priču ili čitati svoje zapise. Kada se događaji pripovijedaju u prvom licu, onda je pripovjedač aktivni junak ciklusa ili novele. (Barac, 2005; Šicel, 1971; 2003)

Novelistički ciklus započinje zasjedanjem sabora, sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Na zasjedanju su bila tri starca, koji su bili predstavnici starih plemićkih obitelji te su stajali nasuprot predstavnika naraštaja ljudi s novim političkim shvaćanjima i idejama. Podsmjeh mlađeg naraštaja bio je povod pripovjedaču da pokuša obraniti starce i njihov svjetonazor tako da odluči ispričati njihovu priču neistomišljenicima. Time je pisac stvorio uokvirenu zbirku s objektivnim pripovjedačem (Šicel, 1971). Stvarni događaj je poslužio autoru kao inspiracija za uvodni dio ciklusa te je to naglasio u tekstu *K stogodišnjici moga oca*:

I dolazi mi naum da sam bio na galeriji sabornice kada se je sabor otvarao. Svi gotovo izabrani zastupnici zauzeše mjesta na ljevici. Moj otac sa dva svoja prijatelja i istomišljenika sjeo je na

skrajnju desnicu. Sva ljevica čisto se je crnjela od demokratskih dugih crnih kaputa i od koje sramežljive crne surke. Moj otac sa svojim drugovima došao je u svečanoj krznom i zlatom opšitoj narodnoj nošnji s kalpakom i sabljom – in publica forma. Na galeriji skupljeni đaci, svi pod duševnim gospodarstvom Pozora ili Obzora, nisu ih baš najprijaznije dočekali.

(Gjalski, 2015: 257)

Važno je naglasiti da se novele ciklusa *Pod starim krovovima* mogu svrstati u anti-novele, prema Frangešu i Žmegaču (1998). Razloge tomu pronalaze u Goetheovom zaključku koji glasi: „novela je za njemačkoga klasika tvorevina u kojoj se očituje struktura napetosti zbog tijeka i posljedica neobična iznenađujuća zbivanja. [...] Klasična će novela u načelu izbjegavati poniranje u psihološku dimenziju likova, a pogotovo opisnost koja nije u neposrednoj funkcionalnoj vezi s naravi ispričanog događaja“ (Frangeš, Žmegač, 1998: 13). Uvevši u obzir da cijeli ciklus osim novele *Roman Portreta* prikazuje statičnu stranu života poput običaja, ugođaja, pejzaža, prikaza ljudi, vidljiv je odmak od klasičnog pripovijedanja. (Frangeš, Žmegač, 1998)

Zbirku otvara novela *Illustrissimus Battorych*, koja je tiskana 1884. godine, a nedugo nakon toga prevedena je na poljski jezik. Pripovijest se bavi ponajviše likom Batorića, koji se uz pripovjedača pojavljuje u svim novelama, ponekad kao glavni, a ponekad kao sporedni lik te je pisan prema predlošku piščeva oca, kojeg sam autor opisuje ovako: „Otac moj odlikovao se svestranim bogatim znanjem, bio čovjek izvanredno oštra uma, a žarka mu duša zanosila se za sve što je lijepo i pravedno; u značaju pak svome odlikovao se uzornim poštenjem i dušom koja nikad nije htjela nikome naškoditi“ (Gjalski, 2015: 240). (Novak, 2004)

U zbirci se prepleću realistični, neoromantičarski i impresionistički elementi. Romantičarskim elementima pisac se poslužio u lirskom opisu likova. Plemići su nalik jedan na drugoga po mentalitetu, a razlikuju se po političkoj orijentaciji i društvenom položaju. Realistični elementi očituju se u opisu eksterijera i interijera te kompoziciji. Kompozicijska shema u većini pripovijetki, prema Šicelu (1984), izgleda ovako: oznaka mjesta i vremena, upoznavanje junaka i njegovo smještanje u vrijeme i prostor te kraj u kojem kroz pripovjedačev komentar saznajemo što se s junakom zbilo. Time se Gjalski odmaknuo od društvenog plana te se fokusira na karakterizaciju likova. S druge strane, impresionistički elementi vidljivi su u idealiziranim i sentimentalnim opisima eksterijera. (Nevistić, 1997; Šicel, 1971)

5. 1. BOLESŁAW PRUS

Bolesław Prus (1847.–1912.), pravog imena Aleksander Głowacki, uz Henryka Sienkiewicza i Elzu Orzeszkowu najvažniji je pisac „prvog proznog pokoljenja poljske književnosti“ (Malić, 2002: 90). U ranoj mladosti sudjeluje u Siječanjskom ustanku, koji je bio odlučujući događaj u promjeni svijesti poljskog stanovništva, ali i samog Prusa, koji je svoje dojmove predočio u liku Rzeckog u romanu *Lutka*. Po ustanku završava srednju školu te upisuje Varšavsko Sveučilište, ali nedugo nakon gubi pravo studiranja. Kako bi uspio preživjeti, počeo je pisati kronike i satiričke članke za varšavske novine. (Benešić, 1946; Malić, 2002)

Želeći stvoriti list neovisan o bilo kojoj političkoj stanci, Prus godine 1882. postaje glavnim urednikom *Nowiny*, ali zbog činjenice da je prosječni čitatelj imao problema s razumijevanjem članaka, uskoro bivaju ugašene. Autor se, suočen s novinarskim porazom, odlučio posvetiti pisanju književnih tekstova. U novinarskim tekstovima često se koristio formom kratke priče, kojom bi pobliže izrazio svoje mišljenje te su mu kritičari zamjerali nedostatak mašte, što nije bio slučaj u proznim djelima. (Krzyżanowski, 1931)

Zbirka feljtona *Listy ze starego obozu* prvo je književno djelo koje je objavio pod pseudonimom jer je smatrao da samo ozbiljne, znanstvene članke treba potpisati vlastitim imenom, ne sluteći da će mu upravo pseudonim donijeti internacionalnu slavu. (Nofer-Ładyka, 1975)

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina devetnaestog stoljeća posvećuje se romanima. Zanimao se za društvene odnose te piše o djeci, siromašnima i životinjama, svima onima čiji se glas ne čuje. Ti rani radovi imali su didaktički karakter. U kasnijoj fazi karijere gubi prvotni pozitivistički optimizam i piše o društveno-političkoj situaciji tog vremena, propasti plemstva i položaju žena u Poljskoj. Zbog zanimanja za najugroženije slojeve društva, brojni kritičari nazivaju ga poljskim Dickensom (Borkowska, 2007; Malić, 2002; Żabicki, 1972). Prus je svoje romane pisao „tzv. slobodnim neupravnim govorim i na taj način doveo upotrebu književne riječi do ruba tehnike toka svijesti“ (Malić; 2002: 93).

Iako je pisao brojne članke, važno je istaknuti članak iz 1872. godine *Nasi grijesi* (*Nasze grzechy*), u kojem iznosi probleme poput lijenosti, zanemarivanja rada, života iznad mogućnosti, nedostatka obrazovanja. Smatra da su se zahvaljujući tim problemima Poljaci

našli u nezavidnoj situaciji, ali također smatra da se sve to može riješiti radom i školovanjem, što je pokušao prikazati u svom romanu *Lutka*. (Benešić, 1946)

5. 2. *LUTKA*

Lutka (*Lalka*) je uz *Faraona* najpoznatiji roman Bolesława Prusa. Izlazio je u dijelovima u listu *Kurierz Codzienny* od studenog 1887. do svibnja 1890. godine, a iduće godine objavljen je u cijelosti te je prvi egzistencijalni roman u Poljskoj. (Żabicki, 1972)

Godine 1887. u dnevnim novinama izašao je članak o krađi lutke. Ženu, koja ju je navodno ukrala, od zatvorske kazne spasilo je svjedočenje trgovca o prodaji igračke. Situacija iz stvarnog života poslužila je Prusu kao inspiracija te ju je ukomponirao u svoj roman. Siromašna gospođa Stawska kupuje svojoj kćerki lutku, ali zahvaljujući ljubomori grofice završava na optuženičkoj klupi. Spasitelj od zatvora, sramote i jada pojavljuje se u liku Wokulskog, koji svjedoči u njezinu korist. Brojni kritičari smatraju da je upravo zbog te epizode naslov romana *Lutka*. (Benešić, 1946)

S druge strane, naslov se može protumačiti kao asocijacija na gospođicu Izabelu, koja je bila lutka u vremenu i prostoru, nesposobna za promjene te lišena empatije. I posljednje objašnjenje je alegorija svijeta kao kazališta (*theatrum mundi*) u kojem glavnu ulogu imaju marionete. (Krawczyk, 2008)

Radni naslov romana je bio *Tri pokoljenja* (Trzy pokolenia) jer je za autora to bilo ideološki najbolje rješenje. Predstavnik najstarijeg, romantičarskog naraštaja bio je Ignacy Rzecki, stari pomoćnik, idealist, koji je vjerovao u Napoleonovu pobjedu i spas poljskom narodu koji bi ona donijela te se dičio činjenicom da je kao mladić sudjelovao u Proljeću naroda. Julian Ochocki je predstavnik mlađeg, pozitivističkog naraštaja. Zanimao se za prirodne znanosti te je držao da na njima počivaju temelji budućnosti. Posljednji, treći naraštaj predstavlja generaciju ljudi koji se više ili manje uspijevaju prilagoditi situaciji te se nalaze na razmeđu romantizma i pozitivizma. Najbolji primjer te generacije je Wokulski, koji se neprestano kolebao između romantičarske ljubavi prema Izabeli i pozitivističke želje za radom i napretkom, odnosno “U njemu su se spojila dva čovjeka: „romantik od prije šezdeset godina i pozitivist iz sedamdesete“ (Prus, 1946: 187-188). (Blake, 2003; Krawczyk, 2008)

U romanu supostoje dva pripovjedača – sveznajući, koji prikazuje događaje iz perspektive jedne ili nekoliko osoba i iz perspektive lika Ignacyja Rzeckog, koji se u svojem dnevniku prisjeća događaja iz prošlosti. Samim time radnja je smještena između 1878. i 1879. godine, a zahvaljujući prisjećanjima roman ima historijsku značajku te publika biva upoznata sa stanjem tijekom i nakon Proljeća naroda 1848. godine, kao i s važnošću Siječanjskog ustanka. Svi ti događaji potpomogli su stvaranju likova, njihovih običaja i tipičnih situacija u kojima se nalaze. Tako je Prus napravio panoramu poljskog društva sedamdesetih godina 19. stoljeća, pozabavio se pitanjem antisemitizma i emancipacije žena, kao i pravima radnika. Zbog prevelike cenzure jedino nije opisao ruske administratore, čija je funkcija bila rusifikacija poljskog stanovništva. Kritika je zamjerala Prusu kompozicijske i faktografske pogreške, kao i poretke epizoda u romanu te se iz toga razloga smatralo da je kompozicijski napisao antiuzor strukture romana. (Borkowska, 2007 ; Welsh, 1963)

6. KOMPARATISTIČNO ČITANJE ROMANA *LUTKA* I ZBIRKE NOVELA *POD STARIM KROVOVIMA*

6. 1. BREZOVICA I VARŠAVA

„U realizmu se osim psihološko-socijalne motivacije razvijaju predmetno-konkretni i detaljizirani opisi unutrašnjosti nastambi, gradskog i seoskog krajolika ili izvanjskog izgleda lika odnosno karaktera s posebnom pažnjom njegovu portretu“ (Flaker, 1976: 155). Gjalski i Prus poslužili su se opisima eksterijera i interijera kako bi stvorili dojam o načinu života ljudi tog vremena.

Prus je, stvarajući kroniku poljskog društva devetnaestog stoljeća, opisao mjesta na kojima su se ljudi inače susretali, gradske parkove, crkve, trgove i domove. Svi ti opisi uvelike su pomogli u razumijevanju likova, njihovih postupaka, ali i atmosfere koja je tada vladala Varšavom. Prilikom pisanja romana nije posvetio veliku pozornost faktografskim činjenicama, ali zato jest topografskim. (Krawczyk, 2008)

Kako bi najbolje prikazao sraz između klasa, opisao je dvije Varšave, kako on sam navodi „Izvan tog čarobnog, postojao je još i drugi svijet – obični“ (Prus, 1946: 50). Čarobni svijet je svijet aristokracije, koja dane provodi u šetnji botaničkim vrtom ili pak u jednom od najljepših poljskih parkova Łazienki (Krawczyk, 2008). Također, prikazao je veličanstvene domove plemića, poput onog obitelji Łeckih.

Kuća je bila na tri kata, imala je nekoliko željeznih balkona, a svaki je kat bio sagrađen u drugom stilu, no u arhitekturi ulaznih vrata vladao je samo jedan motiv: lepeza. Gornji dio vrata imao je oblik raširene lepeze [...] Najdragocjeniji ures vrata bile su dvije figure usred svakoga krila, koje su prikazivale glave od čavla, no tako velike, kao da su tim čavlima bila prikovana vrata uz kuću, a kuća uz Varšavu.

(Prus, 1946: 225)

Unutar čarobnog svijeta, osim Aleja Ujazdowskich u kojima se nalazi kuća obitelji Łeckih, smještena je i najvažnija varšavska ulica, Krakowskie Przedmieście.

Sve se to kretalo između dva duga niza kuća šarene boje, iznad kojih su se dizala visoka pročelja hramova, a na oba kraja ulice dizala su se dva spomenika kao stražari nad gradom.

(Prus, 1964: 289)

U toj ulici stanovao je i radio Stanisław Wokulski, galanterijski trgovac. Radnju romana pokreću okolnosti u kojima se nalazi Wokulski, njegov odnos s gospođicom Izabelom te ostalim plemićima i radnicima. Zahvaljujući tome ove dvije ulice iznimno su važne za radnju romana. (Kulczyka-Saloni, 1967)

U to vrijeme u četvrti Powiśle bila je najveća koncentracija siromašnih ljudi u Varšavi. Prilikom šetnje kroz tu četvrt, koju je pisac naturalistički opisao, Wokulski je uvidio nerazmjer između života plemića, koji imaju mogućnosti za napredak, ali se ne žele odreći raskošnog načina života i ne žele se obrazovati, te bijede siromašnih ljudi, koji nemaju nikakve mogućnosti za obrazovanjem.

[...] lutajući po ulicama u kojima su se nalazile potleušice niže od ceste, s krovovima obraslim mahovinom, lokali zatvoreni danju i noću željeznim potkama, vrata zabita čavlima, zidovi nagnuti naprijed i unutra, prozori zakrpani papirom ili začepljeni krpom [...] Išao je i zavirivao kroz zamazana okna u stanove i nasićavo oko pogledom na ormare bez vrata, na stolice s tri noge, [...] — vidio je odrpane muškarce, mršavu djecu i neobično prljave žene.

(Prus, 1946: 91-92)

Opisi eksterijera i interijera kod Prusa kao i kod Gjalskog imaju ulogu motivacije koja pridonosi karakterizaciji likova ili pak stvaranju atmosfere. Prus je želio prikazati sve društvene slojeve, dok je Gjalski naglasak stavio na živote plemića, a razloge pisanja zbirke *Pod starim krovovima* u svojoj autobiografiji obrazlaže: „bila mi je želja da predstavim i originalnost naše stare hrvatske kurije i opet da naslikam onu nježnu poeziju što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikažem hrvatsku dušu“ (Gjalski, 1964: 358).

Gjalski se prilikom opisa eksterijera i interijera služio dvjema stilskim koncepcijama. Sentimentalno je bio vezan za Brezovicu, pa je prva koncepcija ona impresionistička te su opisi idealizirani.

Sva je prostrana krajina bila obasjana silnim svjetlom i sve je titralo i blistalo od njega. Čisto da se oči zaklapaju od rasijana sjaja, a sjena i hlad tek gdje gdje — gdje gdje pod najgušćim

drvećem talasaju u jedva vidljivim plavkastim linijama. Lazur se zalijeva tamnom modrinom i kud okom segneš, nigdje oblaka: svakud vedro i svakud čisto i nedogledno visoko. Istom na jugu – dolje dalje pred planinom vuče se nešto tanko i nisko kao magla ljubičasta sjaja. Zrak u žarkim strujama vrućine ne dahne ni daškom, niti se miče koji listak nad nama, niti se njiše i najtanja vlat u travi, a niti se vidi ili čuje kebar kakav, ni laste ne presijecaju zračnih visina svojim ostrim letom. Sve leži sumorno i bez gibanja u ljetnjem žaru, sve se odmara i počiva.

(Gjalski, 1996: 243)

Druga koncepcija je realistična, prepuna detaljnih opisa. (Šicel, 1971)

Do ove sobe bijaše gospodina spavaća soba. Ova bijaše nešto manja od prve. Pokućstvo je u njoj bilo svakakvo. Ormar od teške crne hrastovine bio je još iz renesanse; stolić do njega, s jasnom pločom, na kojoj je bila slika á la Watteau, i sa bijelim nožicama, bio je iz doba Louisa XVI., a suprotni je secrétaire od crna drva svjedočio da je iz doba direktorija. Tanki korintski stupići i sav oblik, sjećajući te na kakav grčki hram, izražavao je onu silnu želju tadašnjega doba da se približi u svemu najklasičnijim republikancima – starim Helenima. Takav je ormar, dakako, spadao zacijelo u kuću enciklopedista Vuka, pa, kako je Batorić pripovijedao, bijaše to dar Vukov ženi kad se rodio naš Batorić. – Postelja u sobi bila je iz doba carstva, urešena zlatnim orlovima i lavljim pandžama.

(Gjalski, 1996: 67)

Gjalski je, opisujući Brezovicu i njezine stanovnike, opisao atmosferu toga vremena. *Pod starim krovovima* je zbirka prepuna subjektivne intonacije, koja se isprepleće s realističkom i impresionističkom stilskom koncepcijom. Samim time pisac u hrvatskoj književnosti prelazi okvire visokog realizma te dolazi do razvoja „dezintegracije realističke stilske formacije“ (Šicel, 1971: 83). U tome se razlikuje od Prusa koji je ostao vjeran pozitivističkoj stilskoj koncepciji.

Proučavajući opise eksterijera kod Gjalskog, važno je spomenuti članak Joanne Rapacke *Gjalski i Poljaci ili prilog semantici umjetničkog prostora u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća* u kojem navodi da, promijenimo li hrvatske nazive, možemo dobiti dojam da se radi o poljskom plemstvu u doba romantizma. Također, naglašava da simbol dvora u poljskoj kulturi označava „vječnu Poljsku,“ (Rapcka, 1999: 65), nostalgiju prema prošlim vremenima s nadom u bolju budućnost, a kod Gjalskog, iako gleda sentimentalna sjećanja na prošlost, uviđa da se bez promjena nema smisla nadati boljoj budućnosti. Važno je naglasiti da u *Lutki*

Varšava nije idealizirano, romantičarski prikazana, ali Prus se nije ni u potpunosti odvojio od romantičarske koncepcije, što se najviše vidi u liku Ignacyja Rzeckog.

6. 2. IGNACY RZECKI I KORNEL BATORIĆ – ROMANTIČNI JUNACI

Iako su i Prus i Gjaliski jedni od najznačajnijih realističkih, odnosno pozitivističkih pisaca, zanimljivo je da su dva vrlo važna lika – Ignacyja Rzeckog i Kornela Batorića – stvorili prema romantičnoj koncepciji.

Gjaliski je inspiraciju prilikom pisanja *Pod starim krovovima* pronalazio u vlastitom životu te lik Kornela Batorića gradi po uzoru na svog oca. Batorić je tipičan predstavnik zagorskog plemića, dane provodi diskutirajući sa svojim prijateljima te u lovu. Upoznajemo ga u noveli *Illustrissimus Battorych*, gdje pisac opisuje vanjski izgled lika. Za razliku od svih drugih likova u zbirci Kornel je prikazan kroz društvene odnose te fizički izgled, bez iscrpnih karakternih opisa.

Toj je staroj kući bio gospodar starac Kornel Batorić, umirovljeni veliki župan ...čke županije, muž preko sedamdeset godina, ali čvrste vanjštine i malo ne lijep starina. Lice sasvim obrijano bilo je puno i rumeno, dok mu je glava pokrivala još gusta, bijela kosa. Fine crte lica odavale su otmjen izraz, a uz to dobroćudan i blag. I odijelo mu bijaše uvijek elegantno i birano, dakako kroja tridesetih godina, košulje je svaki dan mijenjao, a i svaki se dan sam brijačio.

(Gjaliski, 1996: 42)

U svim ostalim novelama Kornel se pojavljuje kao sporedni lik, koji je spona između pripovjedača i ostalih likova. Radnja se odvija u intimi starih kurija, gdje se raspravlja o političkog situaciji, a Batorić često vodi glavnu riječ. Pisac ga stavlja u nadređeni položaj s obzirom na ostale likove te je čitatelju jako teško pronaći mu manu. (Šicel, 1971)

Prema Šicelu (1971), jedino što Batorića odmiče od idealiziranog, dvodimenzionalnog lika je jezik – zagorska kajkavština isprepletena latinskim frazama.

– A kaj čete vi novi patrioti i ilirci, gledajte ga gore na zidu, ono mu je kip: Moj deda Mathaeus, banalis officii protonotarius. Kad su došli kraljevski komešari, ter od Varmedije iskali štibru i regrute, zvekeli je on vu kongregaciji sablju i zaoril komešarom vu brk: »Još jednom reči zahtevajte kajgod, pak vas kak skote bumo posekli. A sada izvolite iz dvorane«.

(Gjalski, 1996: 44)

Predstavnik je tradicije, generacije koja vjeruje u stare ideale, u važnost antičke književnosti, plemićke titule i doma koji je generacijama očuvan. Batorić je zagovornik predilirskog razdoblja, nije volio ništa strano, a za domaće je bio spreman umrijeti. Ali više od svega volio je svoj stari dom Brezovicu u kojem su odrasle generacije njegove obitelji.

Oj, kako ju je ljubio! – Svim čuvstvom svojim obavio je to gnijezdo svojih starih i svoje. Gotovo ju je obožavao; svaki trunak, svaki prašak stare te kuće bijaše za nj svetinja. Ništa se nije smjelo promijeniti, ništa sa svoga mjesta pomaći. Što ga je brige bilo da je štogod nužno trebalo popravka; on nije dopuštao novotarija. Ta povrijedio bi bio te ostatke iz boljih vremena kad bi se pomiješali s klincima ili čavlima današnjih dana. U svojoj ljubavi prema svojoj kuriji nije opažao kako se sve više raspada: zato i nije mogao vjerovati, da bi ikad bilo moguće, te bi tako stara kuća, što je toliko vjekova prkosila svim burama i nevoljama, mogla jednom propasti!

(Gjalski, 1996: 53)

Također važno je spomenuti činjenicu da se nikad nije ženio. Uvjeravao je sebe, čitatelja i pripovjedača da su razlog tome poslovne obaveze, ali u pripovijetki *Mlin na cesti* shvatimo da nikad nije prebolio ljubav iz mladih dana, Beatu. Ona je pobjegla s violinistom i pod stare dane se vratila, bez novaca i sreće. Batorić joj je želio priznati svoju ljubav, a prije negoli je uspio ona je otišla, a nedugo nakon toga umrla.

I tako mi se starac odao, da je Beata jednako još mnogo vrijedna njegovu srcu. [...] Na starom licu moga illustrissima vidio sam kudagod po dvije krupne suze – a kada je svećenik uzdigao bolni: – Miserere – složio se starac iznemogao u klupu i sakrio lice u obje ruke.

(Gjalski, 1996: 183)

Batorić je gledao kako njegovo sve najmilije nestaje, vjerovao je u prošla bolja vremena i zaista se nadao da će se ona jednom vratiti. Razumjevanja za novo vrijeme i mlađu generaciju nije imao. Od njega se nije u mnogočemu razlikovao lik Ignacyja Rzeckog iz Prusovog romana *Lutka*.

Ignacy Rzecki je tipičan primjer političkog romantičara. Zahvaljujući njegovom dnevniku saznajemo da mu je otac bio odan Napoleonu Bonaparteu te da je odrastao u zajednici gdje je vladala atmosfera kulta francuskog cara. Napoleon nije ostvario ono čemu je težio, ali ubrzo na vlast dolazi njegov nećak Napoleon III., koji se zalagao za slobodu naroda, prava pojedinca i građanina. Za vrijeme proljeća naroda 1848. godine Rzecki odlazi u Mađarsku boriti se pod geslom za „našu i vašu slobodu“. (Kulczycka-Saloni, 1967)

Svaki čas su se javljale neke novine, a nestajali su ljudi. Više sam puta pomišljao i ja: nije li stiglo vrijeme da pružim glavu u širi svijet?

(Prus, 1946: 145)

Bio je uspješan vojnik u revoluciji te je došao do čina generala. Na koncu, Mađari nisu uspjeli pobijediti te Rzecki s nekolicinom svojih prijatelja bježi.

Nas petorica odijelili smo se od ostale vojske, polomili smo bodeže, preodjenuli se u seljake i, sakrivši pod odijelom pištolje, uputili smo se prema Turskoj.

(Prus, 1946: 158)

Na putu prema Turskoj Rzecki gubi najboljeg prijatelja, koji je prestao vjerovati u ideal o zajedničkoj borbi i odlučio se ubiti. Stigavši u Tursku, odvojio se od svojih prijatelja i putovao je po Europi, živio u najvećoj bijedi, ali sve je to radio jer, za razliku od svog prijatelja, nikad nije prestao vjerovati u Napoleona III., koji je trebao uvesti red u Europi.

Nekoliko dana iza Katzove smrti stigli smo u Tursku, a zatim sam dvije godine, ali sam, lutao po cijeloj Evropi. [...], a svuda me je mučila bijeda i izjedala čežnja za domovinom. [...] Često sam kao dijete vikao kroz sad: Hoću kući!...Možda bih se bio ubio od očaja, da nije stalno bilo vijesti o Luju Napoleonu, koji je već postao predsjednikom, a mislio je na carstvo. Bilo mi je lakše trpjeti bijedu i svladavati provale tuge, kada sam slušao o trijumfima čovjeka, koji je imao da izvrši oporuku Napoleona I. i da uvede reda na svijetu.

(Prus, 1946: 160-161)

Rzecki je cijelog svog života vjerovao u pojedince, kao dijete u Napoleona, pa u njegovog nasljednika, vjerujući da će osloboditi Europu, i na koncu u Stanisława Wokulskog. U Wokulskom je vidio mlađeg sebe, vjerovao je da je on taj koji će spasiti poljsko društvo.

Ignacy Rzecki nije lik kod kojeg se događaju promjene. Osim što je cijeloga života vjerovao u iste ideale, nije mijenjao ni svoj životni prostor.

Gospodin Ignac stanovao već dvadeset godina u sobici kraj dućana. Za to je vrijeme dućan promijenio vlasnike i podove, ormare i okna na izlozima, područje svog poslovanja [...] – ali soba gospodina Rzeckoga ostala je uvijek ista [...] Kraj prozora je stajao isti onaj crni stol, pokriven suknom, koje je također nekoć bilo zeleno, a danas samo poprskano mrljama. [...] Kao ni soba, tako se ni navike gospodina Ignaca nisu u četvrt stoljeća ni u čem promijenile.

(Prus, 1946: 10)

Također, važno je spomenuti i gospođu Stawsku, predivnu ženu u nevolji.

Smeđokosa, smeđe oči, crte divotno lijepe, stas naočit, a ručice i nožice vrhunac ukusa! [...] Kad ulazi [...] mislim, da je ušao anđeo, koji je sletjevši s neba na grudi položio svoja krilašca!

(Prus, 1946: 182)

Iako je platonski bio zaljubljen u nju, nikad joj to nije priznao. Želio je da ona bude sretna s Wokulskim, čovjekom kojem je bio odan sve do svoje smrti. Na njegovu veliku žalost, Wokulski nije shvatio njegovu žrtvu jer je bio zaljubljen u gospođicu Izabelu. Zanimljivo je naglasiti da bismo Wokulskog zbog njegove neuzvraćene ljubavi mogli shvatiti kao romantičan lik. U istoj ga mjeri zbog njegove želje za radom i napretkom možemo shvatiti kao pozitivistički lik.

Rzecki i Batorić su obojica osjetili što znači biti nesretno zaljubljen, ali nisu željeli odustati od svojih ideala. Rzecki se do svoje smrti nadao političkom uređenju, koje bi donijela Napoleonova politika. S druge strane Batorić je želio vratiti političko uređenje u kojem su plemići uživali u svojim povlasticama. Nažalost, obojicu je pregazilo vrijeme te nisu bili spremni na prilagodbu novonastaloj situaciji u kojoj dolazi do propasti plemstva.

Istina, i mene su tako pitali. Zar sam već tako ostario, kao pokojna Grossmutter, da ne razumijem ni duha vremena ni namjera ljudi, koji su od mene mlađi?

(Prus, 1946: 144)

6. 3. PROPAST PLEMSTVA

6. 3. 1 PRIKAZ PROPASTI POLJSKOG PLEMSTVA U ROMANU *LUTKA*

Nakon neuspjelog Siječanjskog ustanka dolazi do promjena u društvenoj i moralnoj svijesti Poljaka, koju je Bolesław Prus odlučio prikazati u svom romanu *Lutka*. Radnju je smjestio četrnaest godina nakon ustanka kako bi omogućio bolje sagledavanje situacije. Njegov stav i kritika plemstva i njihove nesposobnosti prilagodbe uvelike se očitavaju u romanu. Plemstvo je prikazano, kao nesposobno, osiromašeno i, bez želje za napretkom. Željeli su nastaviti živjeti životom njihovih djedova i bez obzira što su tonuli i moralno i financijski, većina ih se nije željela promijeniti.

Vi znate, što je to naša aristokracija i njezine značajke? [...] To je nekoliko tisuća ljudi, koji isisavaju cijelu zemlju, rasipaju novce u inozemstvu, donose odande najgore poroke, okružuju njima srednji stalež kao sto je to zdravo i □ propadaju bez spasa: ekonomski, fiziološki i moralno. Kada bi ih bilo moguće prisiliti da rade, da se križaju s drugim rasama, možda bi od toga bila neka korist, jer su to organizmi nježniji od naših [...].

(Prus, 1946: 230)

Držali su da je nepotrebno prilagođavati se, već su se i dalje nadali da će se vratiti na staro. Također, zahvaljujući tituli koju su rođenjem dobili, smatrali su se boljima od ostalih.

[...] bio je aristokrat od kose do nokata, dušom, srcem, krvlju. Vjerovao je, da se svako društvo sastoji od dva faktora: obične svjetine i odabranih masa. Obična je svjetina bila proizvod prirode i mogla je potjecati makar i od majmuna [...] Ali odabrane su mase bile drugoga porijekla, potjecale su, ako i ne od bogova, onda barem od srodnih ih junaka [...].

(Prus, 1946: 196)

Način života i razmišljanja plemstva upoznajemo zajedno s likom Stanisława Wokulskog. Opisujući Wokulskog autor se poslužio autobiografskim elementima, poput nesretnog djetinjstva (Pietrkiewicz, 1960). Stanisławov otac vjerovao je da će dobiti parnicu, kojom bi vratio djedovinu, ali na koncu je izgubio sve – zemlju, vrijeme i novac. Wokulski je

od malena težio uspjehu, preko dana je radio, a noću učio. Bez obzira na omalovažavanje okoline nije posustao i poticaj je pronalazio u lijepim riječima svojih malobrojnih prijatelja.

– Radi – govorio je više puta Stachu – i vjeruj jer jaka vjera može zaustaviti sunce na njegovu putu, a ne samo popraviti ljudske odnošaje.

(Prus, 1946: 407)

Wokulski je napredovao ponajprije ženidbom za udovicu, koja nije dugo nadživjela svog prvog supruga, a potom odlaskom u Bugarsku na bojište. Nikad nije zaboravio činjenicu zbog koje se oženio te je smatrao da je ljubav za njega svršena priča, sve dok nije ugledao plemkinju Izabelu Łecku u kazalištu. Prus u svom romanu razlikuje staru aristokraciju s nasljednom tradicijom te novu aristokraciju koja za razliku od titule ima novac. Zahvaljujući tome Wokulski je znao da se uz pomoć novaca može uspeti na društvenoj ljestvici, kako bi osvojio Izabelinu naklonost i u potpunosti osjetio ljubav. (Kulczyka-Saloni, 1967)

Danas već sigurno znam, za kim je on čeznuo u Bugarskoj, za koga je zubima i noktima sticao imetak ...

(Prus, 1946: 176)

Izabela je bila djevojka s bezbroj prosaca do trenutka financijske propasti njezina oca. Stari Łecki je tipičan primjer plemića, kojemu se Prus izruguje. Želio je svojoj kćeri pružiti lagodan život, kakav su imali i njeni preci, smatrajući da je jedini način za to njezina udaja, a ne težak rad.

Uzmite na primjer porodicu Łeckih. Što su oni radili? rasipali imetak: rasipao djed, otac i sin, kojemu je napokon preostalo trideset tisuća, koje je spasio Wokulski i – lijepa kćerka za pokriće deficita.

(Prus, 1946: 259)

Plemići su zazirali od bilo kakvog rada, a Izabela nije odstupala od njih. Brak bez ljubavi bio je logičan čin, ako se pritom lagodan život nastavlja. Smatrala je Wokulskog uspješnim čovjekom, idealnim savjetnikom koji bi im vratio staru slavu i njoj pronašao idealnog partnera, ali život s njim joj je jednostavno bio nezamisliv.

Da je Wokulski bio kakav putnik ili barem rudar, koji je zaradio milijune živeći deset godina pod zemljom!... Ali on je bio samo trgovac, a usto još – galanterijski! Nije znao ni engleski, svaki čas je iz njega izvirio skorojević, koji je u mladosti donosio u restauraciji gostima jelo iz kuhinje. Takav čovjek, koji bi mogao u najboljem slučaju biti dobar savjetnik, a o

neprocjenjiv prijatelj (u kabinetu, kad nema gostiju). Pa i... muž, jer ljude napokon zadešavaju grozne nesreće, ali ljubavnik... no, to bi bilo naprosto smiješno!... Od nužde se i najaristokratičnije dame kupaju u blatnim kadama, ali u blatu se zabavljati mogao bi samo mahnit čovjek.

(Prus, 1946: 273)

S druge strane, on se trudio promijeniti svoj svijet, uklopiti u njezinu svakodnevnicu, promijeniti njezine stavove i pokušao je napraviti ono što je od početka bilo osuđeno na propast – pridobiti njezinu ljubav.

Kad bi se napokon, kao bogat čovjek, zaljubio u aristokratsku gospođicu, ne bi naišao na toliko zapreka, da joj se približi. Mogao bi ju upoznavati i ili bi se rastrijeznio; ili bi postigao njezino uzvratanje. Ni u kojem slučaju ne bi prema njemu postupala kao prema crncu u Americi.

(Prus, 1946: 32)

Wokulski je želio biti ravnopravan plemićima, a aristokracija ga je držala skorojevićem bez titule, koji se morao dobarano dokazati da bi postao jedan od njih. Pokušavao je uvesti promjene, pokazati im snagu rada, ali nije naišao na razumijevanje.

Glupan sam, glupan! – ponovi. – zašto se penjem među ljude, koji ili ne razumiju mojih žrtava, ili se rugaju mom nespretnom naprezanju.

(Prus, 1946: 325)

Plemstvo, vođeno najnižim strastima i spletkama, upalo je u dugove te je smatralo da radnicima trebaju manje plaće, kako se oni ne bi morali odreći određenih beneficija. S druge strane radnici su ih smatrali izrabljivačima. Nakon neuspjeha s gospođicom Izabelom i uviđanja da nikad neće biti ravnopravan s plemstvom, Wokulski je odlučio napustiti sve što je do tog trenutka gradio. Tek tada plemići su mu postali blagonakloni jer nisu željeli prihvatiti Židove u svoje redove.

Židovi dolaze, ili vi k njima, ali kršćanski skorojević ne može k vama ni pristupiti, jer će naići usput na toliko zapreka... Znam o tome štošta. Vaša su vrata tako hermetički zatvorena pred trgovcem i industrijalcem, da ih treba ili bombardirati stotinama tisuća rubalja, da se otvore, ili

progurati se kroz njih kao stjenica... Odškrinite malko ta vrata, pa ćete možda moći biti i bez Židova.

(Prus, 1946: 357)

Cilj Stanisława Wokulskog bio je uzdignuti industriju na svjetsku razinu i pomoći Poljacima da se izvuku iz bijede, ali na kraju ne uspijeva u tome te upropaštava samog sebe. Na svom putu je uspio zadobiti povjerenje dijela plemstva, ali zato je izgubio stare prijatelje, koji ga više nisu mogli prepoznati. Doveo je sam sebe u situaciju da se „nalazi barem na putu, koji vodi do nekog moralnog bankrota“ (Prus, 1946: 411), a plemići su ostavljeni na milost i nemilost svojih krivih odluka i u nekom novom, potpuno drukčijem političkom, društvenom i moralnom vremenu.

Spletom krivih odluka, letargije i neznanja nisu se mogli dičiti samo poljski plemići, već i hrvatski, što je Gjalski idealno prikazao u zbirci *Pod starim krovovima*.

6. 3. 2. PROPAST PLEMSTVA U HRVATSKOJ NA PRIMJERU ZBIRKE *POD STARIM KROVOVIMA*

Pandan Prusu u hrvatskoj književnosti što se tiče tematske obrade propasti plemstva, bio bi Ksaver Šandor Gjalski. Prus prikazuje zatvorenost visokog staleža za pridošlice i prikazuje ih kao negativne likove tadašnjeg vremena. S druge strane Gjalski prikazuje njihovo propadanje zbog njih samih – dio njih se želio prilagoditi, ali zbog neupućenosti u gospodarska pitanja ne uspijeva u tome, a drugi dio se samo nadao povratku u dobra stara vremena. (Šicel, 1971)

Kako je i sam bio pripadnik plemstva, gledao je na njih sa simpatijama, ali u isto vrijeme je smatrao da su promjene nužne te ih je kritizirao zbog njihove tromosti. Radnja se zbiva u plemićkim kurijama, u kojima se zabavljaju, pričaju o politici i prošlim, boljim vremenima.

Napokon se i nazdravilo čašom vina onim dobrim starim vremenima, a Batorić je latinskim govorom slavio sjaj, plemenštinu i poštenje negdašnje gospode hrvatske.

(Gjalski, 1996: 46)

Na kraju svake pripovijesti vidi se lagano propadanje plemstva, ponajprije zbog njih samih. Piščev stav se očituje u noveli u kojoj se opisuje Sabor Kraljevine Hrvatske – Slavonije – Dalmacije, kada na prvoj sjednici dolazi do nerazumijevanja između starih, koji još uvijek vjeruju u neke davne ideale, i mladih, koji žele promjene, a prema starima se odnose bez trunke poštovanja te ih nazivaju „zagorskim šljivarima“ (Gjalski, 1996: 38).

Kao da su u ovoj skup novovjekih frakova zabasali glasnici davnog-davnog nekog doba, no svečani i starolik naziv sabora, kojim još od davnih davnina pozdravljaju apoštolski kraljevi skupštinu zakonoša svoje drevne kraljevine, kao da je tek u ovaj par našao pravi smisao i pravu svoju adresu, kad su unišla ova tri starca. [...] I bilo je za čas, kao da nema u klupama naslaganih crnih kaputa i frakova, namjesto toga zanjisu se pred očima prilike dalekoga, prošlog doma, kada je i tomu nazivu i takovim staračkim prikazama cvala prava pravcata sadašnjost.

(Gjalski, 1996: 37-38)

Odnos između starih i mladih prikazan je i u pripovijetki *Plemenitaši i Plemići* u kojoj se pisac pozabavio i plemićima koji su nedavno dobili titule, a naglašavaju svoje podrijetlo. U posjet Brezovici stižu dva plemića Feri pl. Czopakovich de Hum i Zdenko Fučak pl. Grebenjski. U pripovijetki je vidljiv kontrast između dvaju svijeta – starog i novog. Razlike se najviše očituju u shvaćanju aristokracije. Mladi su smatrali da plemstvo mora biti dio aristokracije, a s druge strane stari su bili u potpunosti protiv toga te nisu razumjeli, zašto bi itko mislio suprotno.

Svi smo naime znali, da ta hvaljena stoljetna starina Copakovićeve plemstva ne siže daleko i da su gotovo svi ovi starci poznavali Copakoviće još kao neplemiće, pa da je djedu Ferijeve podijeljeno plemstvo bez ikakvih zasluga. Bio mu djed činovnik kod tridesetnice i tu si je prigospodario nešto imutka. U ono pak vrijeme odredila državna komora, da se rasprodadu nekoja državna dobra, a da se nadje laglje kupca, bilo je uz to naredjeno, da svatko, koji kupi ma i pedalj zemlje, dobije nasljedno plemstvo s predikatom u formi kraljevske donacije. Tako i stari Copaković kupio komad jedne livade, kojoj je ime bilo Hum, odatle Czopakovich de Hum.

(Gjalski, 1996: 126)

Za razliku od Batorića, koji je dvodimenzionalno prikazan, izgled i karatker plemenitaša poput Copakovića i FERIA pisac je portretirao na humorističan način.

Feri bio niska tijela i sitna struka. Glava mu je bila tubasta oblika u tjemenu, nisko čelo jednako se mrštilo, velike oči – [...] U svojoj nošnji, u svomu govoru kroz nos, u svemu bio je kopija poznatoga tad jednoga mogućnika, aristokrata. Mnogi čas trebao sam tek oči zatvoriti, i meni se činilo kao da slušam istoga gospodina. I taj vječiti »khm«, kojim prekidaše svoje riječi, i to hvatanje nosa sa dva prsta, i malo ne svaka rečenica, sve je to bilo uzeto od rečenoga mogućnika.

(Gjalski, 1996: 123)

Satirični ton pisca najbolje vidimo u pripovijesti *Perillustris ac generosus Cintek*, koja je za razliku od ostalih novela, prema Šicelu (1971), novela ličnosti, a ne atmosfere. Istoimeni glavni lik, koji je najzaokruženiji lik cijelog ciklusa, hvali se svojom titulom „nobilis et quondam dominus terrestris Arpad pl. Cintek de Vučja Gorica, vlastelin u Ferfrekovcu i Vugrovom Polju, posjednik kuće u Varaždinu i više livada na Sutli, začasni protokolist slavne Varaždinske županije i član gospodarske podružnice u Z“ (Gjalski, 1996: 247). Ovisno o političkoj situaciji, mijenjaju se i njegovi stavovi. Dok je bio Ilirac, u imenu mu je stajalo Kajmir, a nakon što je postao mađaron, mijenja ime u Arpad. Bez obzira na kritike koje je dobio od svojih prijatelja, ne smatra to lošim te pokušava uvjeriti sebe i ostale da je tek sad progledao. Razvojem fabule otkrivaju se međuljudski odnosi unutar njegove obitelji, čitatelj je upoznat s njegovom vanjštinom i nutrinom, a na samom koncu vidljivo je da je jedino za što se u životu istinski zalagao bilo neplaćanje poreza. Kako to obično biva, nakon nagodbe s Ugarskom, morao ga je platiti. Nije bio u mogućnosti ispuniti svoju dužnost prema državi kojoj se naklonio, postao je porezni izvršitelj.

I tako eto „perrillustris ac generosus dominus Ermenegildus Cintek de Vuczja Goricza et cetera“ najveći protivnik sviju poreza, štempela i pristojba, probudi se jednog skorog jutra kao privremeni kr. državi porezni ovrhovoditelj.

(Gjalski, 1996: 274)

Kroz sudbinu Benka Stolnikovića u pripovijesti *Na groblju* pisac je opisao sudbinu hrvatskog naroda. Stolniković je bio dvorski savjetnik, ali nakon što je upoznao Kleonu otišao je iz službe. Živio je za nju i njihovu djecu, odvojivši se od svijeta i bilo kakvih političkih zbivanja. Kako je i sam tvrdio Batoriću, koji nije u potpunosti razumio njegov izbor, „evo ti, amice, – moje politike“! (Gjalski, 1966: 112), misleći pritom na svoju obitelj. Kako to obično biva, sreća nije dugo trajala. Prvo je izgubio ženu, a onda je smrt uzela jedno po jedno njegovo dijete. Ostao je na kraju sasvim sam, shrvan, ali i dalje je živio, kao i cijeli hrvatski narod za vrijeme političkih previranja.

Lakoumlje mu nije pomoglo, jer sve bijaše prije nego to; nije ga spasila ni hladna duša, jer mu je srce uvijek tuklo vruće i bilo puno najjačih osjećaja. Ja bih rekao, da mu je pomogla ona hrvatskomu čovjeku prirođena filozofija, koje ne bih nazvao fatalizmom, ali koja ipak tješi: »Moralo je tako biti!« Pomogla mu može biti i ona melankolija slavenske duše, koja ne nazire u svijetu bogzna koje sreće. Dakako – mi Hrvati! – najviše mu pomogla ona u hrvatskoga naroda obična mukotrpnost, ucijepljena stoljetnim mučeništvom. – Od tada Stolniković živi samo za uspomenu svojih milih.

(Gjalski, 1996: 114)

6. 4 PRIKAZ NAJSIROMAŠNIJIH U OBA DJELA

U zbirci uz propast plemstva prikazano je i jačanje seljaka, odnosno kmetova. Seljaci dobivaju obradivu površinu, jača njihova samosvijest te često dolaze u sukob s nekadašnjim plemićima. Tako i stari Batorić, zbog lova na zemlji nekadašnjeg kmeta, u plamenu ostaje bez svoje najmilije kuće, one koja je generacijama bila dio njegove obitelji, te nestaje skupa s njom.

Ništa nije govorio ni jadikovao, već je sveudilj gledao strašni taj prizor, koji mu je otimao njegovu milu, za nj svetu kuriju, koji ga je učinio beskućnikom. [...], tad je Batorić samo promućao; „Bez krova dakle!“ – i mrtav pao na hladnu zemlju. Puklo mu srce od velike boli.

(Gjalski, 1996: 59-60)

U zbirci *Pod starim krovovima* seljaci nisu prikazani samo kao snalažljivi ljudi u novonastaloj situaciji, koji kupuju zemlju i radom i trudom napreduju. U pripovijesti *Starci* vidimo propadanje malog čovjeka. Plemići, iako ostaju bez svega, i dalje žive bezbožnim životom, a s druge strane seljaci su ovaj put ostali bez svega, krova nad glavom i hrane na tanjuru. Na jednom od svojih druženja protagoniste je posjetio seljak koji je izgubio radno mjesto i zbog toga je primoran prositi. Iako su se plemići na svoje oči uvjerali u najveću bijedu, to ih nije potreslo ni dugo ni mnogo te ne pokazuju nikakvu želju za promjenom, zapravo čekaju da ih vrijeme odnese.

Na pragu stajao čovjek napô gô i bos. Odurne cunje visjele s njega i samo je jedan stražnji dio tobožnjega kaputa odavao, da je nekoć bio modre boje. Lice bilo mu je, ali od muke i bijede

izmučeno i istrošeno, a gusta crvenkasta brada i plava zamazana kosa neuredno i neočešljano padahu na sve strane. Mi ga u čudu gledasmo. Masnu svoju kapu pruži prema nama, ne govoreći ništa. Očito bijaše da prosi, a oči mu ipak sijevahu ponosom i mržnjom, stidom i bolom. Meni taj mah mune glavom, kako li su smiješne netom držane političke pravde mojih starih prijatelja uočigled ove pojave, i kako se nisu mogle ničim bolje prekinuti, nego upravo ovim slučajem. Čisto sam osjetio, kako su stare kao i ovi starci, koji se za njih ražarivahu, te kako je i njima naskoro u grob leći, a u adrapovcu na vratima gotovo da sam gledao, kako se za njim pridiže zastor, što sakriva budućnost.

(Gjalski, 1996: 236)

Gjalski je naglasak stavio ponajprije na propast plemstva, a potom se dotaknuo i siromašnih. S druge strane Prus je prikazao panoramu poljskog društva. Prikazao je odnos radnika i plemića, osiromašene plemiće te one koji si nisu nikad mogli priuštiti luksuzan život. Također, opisao je u svojem romanu emigraciju iz sela u grad.

Wokulski je pomogao siromašnima Węgiełku i Wysockome te ih je držao ravnopravnim ljudskim bićima, koja nisu dobila priliku u životu.

Kako su oni sretni, svi ovi, kod kojih samo glad izaziva apatiju, a jedina je patnja zima. Kako je lako usrećiti ih ... Pa i mojim skromnim imetkom mogao bih pridići nekoliko tisuća porodica. Nevjerojatno, a ipak je tako.

(Prus, 1946: 99)

Kroz memoare Rzeckoga saznajemo da je pomagao i sprijateljio se s gospođom Stawskom, osiromašenom damom koja splotom okolnosti živi u trošnoj kući s majkom i kćeri. Svoju odanost joj je pokazao kad je svjedočio protiv baruničine riječi, ali nikad nije uspio napraviti ono što su ona i Rzecki silno željeli, a to je uzvratiti joj ljubav.

Tek sada sam primijetio, da je staričina pepeljasta oprava na mnogo mjesta zakrpana, i čudna me je melankolija zaokupila gledajući to dvoje ljudi u zamaštenom kaputu i u pokrpanoj opravi, kako se ponašaju kao knezovi.

(Prus, 1946: 44)

Siromašni su živjeli u bijedi, ali su uspjeli svojom dobrotom steći blagonaklonost Wokulskog. Bez obzira na to što su pojedinci bez titule, ponajviše zbog predrasuda, teško stjecali imetak i dobivali prilike u životu, Prus je naglašavao da će radom doći do toga, ma koliko im vremena trebalo.

Strahota je i pomisliti što će tu nastati za nekoliko generacija ... A ipak postoji priprosti lijek: obavezan rad – pravedno nagrađen. Rad jedino može ojačati bolje pojedince, bez galame iskorijeniti zlo, i ... imali bismo pučanstvo vrijedno, kao što danas imamo izgladnjelo i bolesno.

(Prus, 1946: 100)

7. ZAKLJUČAK

Razumjeti Prusa i Gjalskog prije svega znači razumjeti političke i kulturne procese dviju zemalja – njihovu borbu, čežnju za naizgled neostvarivom slobodom i ponuđena rješenja za njezino postizanje. Povijest je u oba slučajeva pričala sličnu priču, priču o apsolutno mahnitoj potrebi da se očuva *status quo*, da se održe davna vremena ponosa i slave koja su ionako jenjavala kako je vrijeme prolazilo. Svijet nije čekao, a svaku priliku da se prilagode i promijene oni su u svojoj oholosti i prepotentnosti odbacili. Kada je Kościuszko tražio pomoć od Francuza, dobio je ultimatum – oslobođenje kmetstva. I dok je on bio spreman žrtvovati staru Poljsku, tu otrcanu, od plemstva izmrcvarenu starudiju, te je zamijeniti onom novom Poljskom, oplemenjenom suradnjom sviju Poljaka, plemstvo na taj kompromis nije bilo spremno. Svaljivati toliko krivnje na druge, a istovremeno ih moliti za pomoć, zatim tu istu pomoć ignorirati pokušavajući zaobići osnovne postavljene uvjete eventualne nagodbe, jer bi pristanak na tu nagodbu značio solidarnost sa siromašnim Poljakom, s onim koji služi za okopavanje njive i na čijim se leđima da dobro zaraditi – to je poljski plemić. Za njega je Poljska obična kurija, dokolica, bal, šetnja po Łazienkama, francuski, utrke konja, trošenje, i to jako puno trošenja.

Za koju Poljsku su onda u desetljećima nakon Kościuszka Poljaci umirali diljem Europe? Za koju je Poljsku Prus napisao *Lutku*? Kad je Poljak sudjelujući u revoluciji u Mađarskoj „za slobodu vašu i našu“ uplakan čitao Mickiewicza, prisjećajući se sjajne slave davnih dana, sasvim sigurno nije mislio na Kazimira Velikog ili Boleslava Hrabrog, ili na nekakve daleke kurije vilnskih plemića. Njegovi osjećaji bili su duboki, izrazito slojeviti i kompleksni, a njegova ljubav prema zemlji beskrajna, iako vjerojatno nije ni mogao riječima izraziti što je ta Poljska za koju uzalud polaže vlastiti život. O toj Poljskoj piše Prus, doduše na malo drukčiji način – nošen pozitivističkim stremljenjima umjesto romantičarskim zanosom. Tipizirani domoljub, klasičan lik romantizma, Rzecki, ideal borbe za slobodu više ne vidi samo u revoluciji, u raznim Napoleonima, nego u pozitivističkom liku Wokulskog. Sam Prus pokušava reći – dosta je bilo više borbi za druge, borimo se za našeg čovjeka, dosta je bilo čekanja i lažnih nada, radimo na sebi i vjerujemo sunarodnjacima, samo tako možemo uspjeti.

A za koga je Gjalski pisao *Pod starim krovovima*? Propast hrvatskog plemstva puno je tiša, oni se gasu pod teretom zakona donesenih od strane Monarhije – stranac im mirnim

putem oduzima „slavnu prošlost“, na što oni tiho pristaju uz tek pokoji pokušaj pobune. Kvaternik je u Parizu i Torinu pokušao pronaći saveznike za borbu protiv Austrije, njegova misao slična je misli onih borbenih Poljaka, nada u veliki rat koji će malim narodima omogućiti samostalnost. Ali hrvatski mentalitet je više pozitivistički. Tko bi dizao pušku i za što? Jedino možda Jelačić kada je trebalo ugušiti ustanak bučnih Mađara u Budimpešti, i to naredbom samog Cara. Dok se Poljak bori za slobodu našu i vašu, Jelačić se bori za slobodu Austrije od mađarskih disidenata, i posredno protiv mađarskog jama nad Hrvatskom. Uči se njemački, ali bunit ćemo se protiv mađarskog, no, studij u Budimpešti ipak je uvijek dobrodošao. Ono isto što poljskom plemiću predstavlja Pariz, hrvatskim plemićima i plemenitašima predstavlja Beč.

Isto kao i Prus, Gjalski na određen način opominje čitatelja, predstavlja nam sliku jednog duboko zaostalog društva orijentiranog prema konstantnom proživljavanju „stare slave“, odlascima u lov, žustrim raspravama o politici, kockanju, igranju Taroka, rasipanju imetka. Do zadnjeg trenutka nije im jasno da ih je vrijeme progutalo, da su se stvari jednostavno promijenile i da u toj promjeni oni ne mogu ostati isti.

Djela su opomena onima koji će, iako okruženi ženama od krvi i mesa, uporno ganjati lutku, ili onima koji će do smrti sjediti pod starim krovovima, dok se isti jednostavno ne uruše. *Lutka* podjednako predstavlja hladnu i bezličnu Izabelu, ali i zaboravljenu, staru Poljsku, koja u prvom slučaju postoji samo u glavi Wokulskog, a u drugom u glavama izgubljenih plemića. S druge strane za zbirku *Pod starim krovovima* moglo bi se reći da je gotovo isključivo, i ipak malo sentimentalnije, vezana uz ovaj drugi slučaj – zaboravljenu, staru Hrvatsku.

8. 1. LITERATURA

- Agičić, Damir (2004) : *Podijeljena Poljska : 1772.– 1918..* Zagreb : Srednja Europa
- Barac, Antun (1997) : *Ksaver Šandor Đalski povodom njegove sedamdesetogodišnjice*. U: B. Donat, ur., *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887–1945)*. Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- Benešić, Julije (1946) : *Nekoliko riječi o Boleslavu Prusu i „Lutki“* . U: Benešić, J., ur., *Lutka*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 435-438
- Bleicken, Jochen, (1990) : *Povijest svijeta od početka do danas*. Zagreb: Naprijed
- Borkowska, Grażyna (2007) : *Pozytywiści i inni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Brnčić, Jadranka (1997) : *Predgovor*. U : K. Š. Gjalski, *Izabrana djela*. Vinkovci : Riječ
- Flaker, Aleksandar (1968) : *Književne poredbe*. Zagreb : Naprijed
- Flaker, Aleksandar (1976) : *Stilske formacije*. Zagreb: Liber
- Frangeš, Ivo i Živančević, Milorad (1975) : *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 4., Ilirizam; Realizam*. Zagreb : Liber, Mladost
- Frangeš, Ivo i Žmegač, Viktor (1998) : *Hrvatske novele. Interpretacije*. Zagreb: Školska knjiga
- Gjalski, Ksaver Šandor (1996) : *Pod starim krovovima*. Zagreb: Matica hrvatska
- Gjalski, Ksaver Šandor (2015) : *K stogodišnjici moga oca*. U: T. Tonković ur. *Pronevjereni ideali, autobiografije, članci, govori*. Zagreb: Karijatide
- Gjalski, Ksaver Šandor (2015) : *Rukovet autobiografskih zapisaka*. U: T. Tonković ur., *Pronevjereni ideali, autobiografije, članci, govori*. Zagreb: Karijatide
- Gjalski, Ksaver Šandor (2015) : *Za moj životopis*. U: T. Tonković, ur. *Pronevjereni ideali, autobiografije, članci, govori*. Zagreb: Karijatide
- Horvat, Josip (1936): *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb : Binoza

- Jelčić, Dubravko (1997) : *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb : Naklada P.I.P. Pavičić
- Karaman, Igor (1972) : *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*. Zagreb : Školska knjiga
- Krawczyk, Agnesza (2008) : *Omówienia lektury, pozytywizm*. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa
- Kulczycka-Saloni, Janina (1967) : *Bolesław Prus*. Warszawa: Wiedza powszechna
- *Leksikon hrvatske književnosti* (2008) Detoni-Dujmović, Dunja et al., ur., Zagreb: Školska knjiga
- Lőkös, István (1999) : *Regije i pisci, tipološki paralelizam u Gjalskog i Krúdyja*. U: D. Duda et al.,ur., *Komparativna povijest hrvatske književnosti, zbornik radova I (XIX. stoljeće)*. Split: Književni krug Split
- Lőkös, István (2008) : *Interferencije slikanja duše i krajolika u romanu K. Š. Gjalskoga „Na rođenoj grudi“*. U : *Poslanje filologa*, ur. T. Bogdan i C. Pavlović, Zagreb : FF press
- Malić, Zdravko (2002) : *Mickiewicz ITD. Rasprave, članci i eseji o poljskoj književnosti*. Zagreb : Književna smotra
- Malić, Zdravko (2004) : *Iz povijesti poljske književnosti*. Zagreb : Književna smotra
- Morris, Roberts, John (2002) : *Povijest Europe od početka do danas*. Zagreb: AGM
- Nevistić, Ivan (1997) : *Đalski. Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom. povodom njegove sedamdesetogodišnjice*. U: B. Donat, ur : *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887 – 1945)*. Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- Nofer-Ladyka, Alina (1975) : *Literatura Polska okresu pozytywizmu*. Warszawa : Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne
- Novak, Slobodan Prosperov (2004) : *Povijest hrvatske književnosti. Svezak II, Između Pešte, Beča i Beograda*. Split : Marijan tisak
- Pasarić, Josip (1997) : *Sabrana djela Ks. Š. Đalskog*. U. B. Donat, ur. *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887– 1945)*. Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.

- Pavličević, Dragutin (1974) : *Buna u bivšoj banskoj Krajini 1883*. Zagreb : Povijesno društvo Hrvatske
- Perić, Ivo (2009): *Politička oporba u Banskoj Hrvatskoj 1880. – 1903. : suradničko povezivanje neodvišnjaka i pravaša do njihova stapanja u jednu stranku*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv
- Prus, Boleslav (1946): *Lutka, I. svezak* Zagreb: Matica hrvatska
- Prus, Boleslav (1946): *Lutka, II. svezak*. Zagreb: Matica hrvatska
- Rapacka, Joanna (2000) : *Gjalski i Poljaci ili prilog semantici umjetničkog prostora u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*. U: N. Batušić, ur., *Dani Hvarškoga kazališta. [26], Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti i kazalištu*. Zagreb : Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Književni krug
- Rosandić, Dragutin i Šicel, Miroslav (1982) *Književnost 2*. Zagreb : Školska knjiga
- Solar, Milivoj (2003) : *Povijest svjetske književnosti : kratki pregled*. Zagreb: Golden marketing
- Šicel, Miroslav (1971) : *Stvaraoci i razdoblja*. Zagreb: Matica hrvatska
- Šicel, Miroslav (1984) : *Gjalski*. Zagreb: Globus
- Šicel, Miroslav (1993) : *Pod starim krovovima K. Š. Gjalskoga*. Zagreb : Školska knjiga
- Šicel, Miroslav (2003) : *Pisci i kritičari*. Zagreb: Ljevak
- Šicel, Miroslav (2005) : *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 2., Realizam*. Zagreb : Ljevak
- Šicel, Miroslav (2011) : *Hrvatski književni retrovizor*, Zagreb: Alfa
- Šidak, Jaroslav (1968) : *Povijest hrvatskog naroda : g. 1860. – 1914*. Zagreb: Školska knjiga
- Tymowski, Michał (1999) : *Kratka povijest Poljske*. Zagreb : Matica Hrvatska
- Žurek, Piotr (2012) : *Siječanjski ustanak 1863. u Poljskoj i Eugen Kvaternik*. Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
- Žmegač, Viktor (2004) : *Povijesna poetika romana*. Zagreb: Matica hrvatska

8. 2. IZVORI

- Blake, Elizabeth (2003) : *Stanisław Wokulski's semi-voluntary exile: exploring the hero's journey to emigration in Bolesław Prus' "Lalka"* . The Polish Review, 48 (2) . Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/25779387> [22. siječnja 2018.]
- Cocha, Suzana (2016) : *Svjetska književnost, nacionalna književnost i nacionalni identitet: hrvatski slučaj – od 19. stoljeća do početka postmoderne*. Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, 40, (60). Dostupno na : https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=257484 [27 veljače 2018.]
- Dobsai, Gabriela (2012) : *Mađarska revolucija 1848. godine*. Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, 3(3). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/184600> [22. siječnja 2018.]
- Kadziela, Łukasz i Strybel, Robert (1994): *The 1794 Kościuszko insurrection*. The Polish Review, 39 (4). Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/27920649> [22. siječnja 2018.]
- Krzyżanowski, Julian (1931) : *Bolesław Prus*. The Slavonic and East European Review [online], 9, (27) . Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/4202569> [22. siječnja 2018.]
- Pietrkiwicz, Jerzy (1960) : *Justified Failure in the Novels of Bolesław Prus* .The Slavonic and East European Review, 39 (92) . Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/4205220> [22. siječnja 2018.]
- Stawowy, Ewa (1983) : *Urbanization: For and Against. Polish Discussions Between 1890 and 1947*. Urban Anthropology, 12, (3/4), Dostupno na : <http://www.jstor.org/stable/40553014> [22. siječnja 2018.]
- Welsh, David (1963): *„Realism” in Prus' novel "Lalka" (the Doll)*. The Polish Review, 8, (4). Dostupno na : <http://www.jstor.org/stable/25776505> [22. siječnja 2018.]

